

Ба ҳукми дастнавис
УДК 891.550

ФАТТОНА БАДАХШ

**ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР ОСОРИ
МУЪМИН ҚАНОАТ ВА ВОСИФИ БОҲТАРӢ
(таҳқиқи қиёсӣ)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои филологӣ

Ихтисос: 10.01.01 – Адабиёти тоҷик

Душанбе-2020

**Диссертатсия дар кафедраи назария ва таърихи адабиёти
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айни ба анҷом расидааст**

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ,
профессори кафедраи назария ва
таърихи адабиёти ДДОТ ба номи
Садриддин Айни
Худойдодов Аъзам Овлододови

**Муқарризони
расмӣ:** **Раҳмонов Шоҳзамон**, доктор
илмҳои филологӣ, профессор, муdiri
шӯъбаи адабиёти муосири Институти
забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ
Ваҳхобзода Рустам Илёс, номзад
илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
назария ва адабиёти навини форси
тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**Муассисаи
пешбар:** Донишкадаи давлатии забонҳои
Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳимояи диссертатсия «17» сентябри соли 2020, соати 13.00
дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6Д.ҚОА – 028-и назди
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айни (734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри
Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121) баргузор мегардад.

Ба матни диссертатсия дар китобхона ва сайти Донишгоҳи
давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни
www.tgpru.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат фиристода шуд “___” _____ соли 2020 .

**Котиби илмии Шӯрои
диссертатсионӣ, н.и.ф., дотсент**

Мирзоалиева А.

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мубрамият ва заруриати мавзӯи таҳқиқот. Баррасии табодул ва таомули адаби дар миёни кишварҳои форсиабон ба вижа Афғонистон аз мавзӯоти ҷолиб ва шоистаи таҳқиқ аст. Ин ду кишвар аз қадимулайём пайванди динӣ, фарҳангӣ, забонӣ ва таърихӣ наздик ба ҳам доштаанд. Адабиёти тоҷик бахше аз адабиёти куҳансол ва ғани забони форсӣ аст, ки дар сарзамини Фарорӯд ба вижа Тоҷикистон реша давондааст. Ин минтақа, ки аз сарзамини шеър ва адаби ориёӣ буд, дар қарни шонздаҳуми мелодӣ аз пайкараи воҳиди Эрон ва Афғонистон ҷудо шуд ва робитаҳои сиёсӣ ва фарҳангии Эрону Афғонистон ва Тоҷикистон густа гардид. Дар нимаи дувуми садаи XIX-и мелодӣ Русия ин минтақаро тасарруф карда, дар даврони Шӯравӣ ин китъа ба ҷузъи ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ ворид гардид. Бинобар ин, форсиабонони ин минтақа дар масири таърихӣ ба таври ҷудогона қарор гирифтанд ва забону адабиёти он ҳам, аз он чи ки дар Эрону Афғонистон дида мешавад, то андозае фарқ кард. Аммо, бо вучуди ин, адабиёт ва фарҳанги ин ду сарзамин ҳамвора бар якдигар таъсир доштанд. Чанд гоҳе монеаҳо дар робитаҳои адабии манотиқи форсиабонон пеш омада буд, вале баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва истиқлол пайдо кардани Тоҷикистон риштаҳои пайванди форсиабонон аз нав барқарор ва густариш ёфт. Аз муҳимтарин риштаҳои ин пайванд, ҳамоно сарчашмаҳои муштараки фарҳангӣ ва адабӣ буд, ки бо баъзе омилҳои объективӣ ва субъективӣ ба он бунёҳои муштараки маънавӣ ва таърихӣ монеаҳо пайдо мегардид, вале бо вучуди ин, робитаҳои ҳамзамони ду шохаи адабиёти ягонаи форсӣ як андоза суст шуд, вале қатъ нагардид.

Муҳимияти мавзӯи рисола дар он аст, ки қиёсан баррасӣ намудани эҷодиёти Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ аз лиҳози ҷанбаҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ, ба вижа аинвои шеърӣ, хусусиятҳои асосӣ ва шабоҳатҳои мавзӯӣ ва мундариҷавии ғазалиёт, мақом ва ҷойгоҳи ғазал дар ашъори онҳо, дoston ва таҳаввули сохтори он дар ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ, сабк ва хусусиятҳои бадеии ашъори онҳо дар адабиётшиносии Тоҷикистону Афғонистон бори аввал ба миён гузошта шуда, таҳқиқи нав аст.

Дараҷаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқот. Бояд гуфт, ки Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ аз шoirони муваффақ ва таҳаввулгарое мебошанд, ки доир ба осор ва зиндагии онҳо таҳқиқ ва пажӯҳишҳои зиёде ба анҷом расидааст. Осори таҳқиқотӣ, ки перомунӣ паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти Муъмин Қаноат дар сурати мақола, китобу рисолаҳо анҷом ёфтааст, метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

Гурӯҳи аввал шомилӣ таҳқиқоти адабиётшиносони тоҷик буда, онҳо эҷодиёти шoirро аз манзари нақди адабӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Ба ин гурӯҳ метавон рисолаҳои С. Табаров, Х. Отахонова, Ю. Акбаров, А. Ҳақимов, А. Сатторов, А. Сайфуллоев, Сафар Абдулло, Рустами Ваҳҳоб ва дигарҳоро дохил намуд, ки дар онҳо паҳлуҳои ҳаёту фаъолият ва махсусияту вижагӣҳои ашъори М. Қаноат мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифтаанд.

Гурӯҳи дигари мақолаҳо дар муайян намудани вижагӣҳои ашъори шoir нақши муҳим ва муассир гузоштаанд. Ба ин гурӯҳ мақолаҳои Раҳими

Мусулмонӣён, Худой Шариф, Абдулҳамиди Самад, Хуршеда Отахонова, Юсуф Акбаров ва дигаронро метавон дохил намуд.

Гуруҳи сеюмро мақолаву суҳбат ва андешаҳои муҳаққиқону адибони Эрон, Афғонистон ва русу Аврупо ташкил додааст, ки дар муайян намудани мавқеи шоир дар байни адибони форсизабон нақши муассир доранд. Ба ин метавон навиштаҳои донишманди эронӣ Алиасғари Шердӯстро дохил намуд. Дар навиштаҳои мажур муҳаққиқ ба паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти Муъмин Қаноат пардохта, вижагиҳои онро ба хонандагони тоҷику эронӣ пешниҳод намудааст. Ҳамчунин дар рисолаи Мучиби Меҳрӯд ва Бехрӯзи Забехуллох «Зангӯлазанон гузашт борон» (49) низ андешаву таҳқиқи ҷиддие нисбат ба осори М. Қаноат ва муаррифии эшон барои хонандаи Афғонистон ба анҷом расидааст. Ҳамин нависанда як мусоҳибае низ бо Муъмин Қаноат дар рӯзномаи «Ҳашт субҳ» бо унвони «Шеърӣ мо шеърӣ зиндагист» анҷом додааст. Муҳаққиқи рус Виктор Скачѐв дар мақолаи «Нерӯи сухани Муъмин Қаноат» ва муҳаққиқи чех Иржи Бечка дар китоби «Адабиёти форсӣ дар Тоҷикистон» (36) доир ба зиндагиномаву эҷодиёти М. Қаноат пажӯҳишҳои алоҳида анҷом додаанд.

Доир ба паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти Восифи Бохтарӣ пеш аз ҳама худӣ асарҳои адиб маълумоти фаровон медиҳанд, баъдан аз ҷониби муҳаққиқони зиёди Афғонистону Эрон мақолаву рисолаҳои вижа ба таъб расидаанд, ки онҳо мақом ва мартабаи адибро дар ҳавзаи адибони форсизабон муайян кардаанд.

Рисолаҳои пажӯҳишгарони афғонистонӣ Шариф Саидӣ, Муҳаммад Содики Дехқон, Гулнур Бахман ва муҳаққиқони эронӣ Муҳаммадхусайни Чаъфарӣён, Бехрӯзи Сарватӣ ва баъзе мақолаҳои дигар дар рӯзномаҳо манзури хонанда гашта, пеш аз ҳама аз ҳунари шоирии Восифи Бохтарӣ андешаву мулоҳизаҳои судманд баён кардаанд.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Рисола дар асоси маҷмӯаҳои ашғор, дostonҳои алоҳидаи шоир (1963, 1967, 1970, 1972, 1979, 1980, 1983, 1985), осори мунтахаб (дар ду ҷилд, 1982), мунтахабот (1984), «Тоҷикистон исми ман» (2013)-и Муъмин Қаноат ва осору эҷодиёти Восифи Бохтарӣ, ки дар ду мучаллад (соли нашр 1395 шамсӣ), ки дар баргирандаи осори бадеӣ ва илмӣ адиб маҳсуб меёбад, иншо шудааст.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ. Чойгоҳ ва мақоми Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ дар таърихи адабиёти муосири ду кишвар-Тоҷикистону Афғонистон пеш аз ҳама, дар ҷараёни ташаккул ва таҳаввули шеърӣ ин кишварҳо хеле муҳим ва бо аҳамият буда, хусусиятҳои хоси дидгоҳҳои онҳо, ба вижа рӯйдодҳои зиндагӣ ва арзишҳои иҷтимоӣ дар осори онҳо муайян мешавад. Ин ду адиби донишманд ва мутабаҳҳир бо он ки аз шоирони машҳур ба ҳисоб меоянд, мутаассифона, баррасии қисми эҷодиёти онҳо мавриди пажӯҳишҳои амиқ ва ҳаматарафа қарор нагирифтааст. Ҳол он ки чехраи хоси шоирии онҳо ифодагари як давраи муҳими таҳаввулоти мундариҷавӣ ва шакли шеърӣ имрӯз буда, муайян намудани хусусиятҳои фардии эҷодӣ ва чойгоҳи онҳо дар ҷараёни адабӣ, пеш аз ҳама шиноخت ва арзёбии хусусияти идроки бадеӣ ва усули ҷаҳоншиносии онҳо мебошад. Барои ба ин ҳадаф ноил шудан мебошад нахуст ба ошкор сохтани ангеҷаҳои ҳунарии ҷараёни адабӣ тавачҷуҳ кард, сипас нақши онҳоро дар

алоқамандӣ бо пайвандҳои дохилӣ, ки махсули фаъолиятҳои адабиётшиносӣ, муайян намуд. Бинобар он, ин рисола ба баррасӣ ва таҳқиқи ҷанбаҳои таърихиву иҷтимоии ин ду адиб ба сурати муқоисавӣ бахшида шуда, тафовутҳо ва шабоҳатҳои осори ин ду шоир нақд ва баррасӣ гардидааст. Ҳамчунин, шеърҳои муосири тоҷик дар даҳаи солҳои шастаи асри XX бо шеърҳои муосири Афғонистон чи ҳамгунӣ ва ноҳамгунӣ дошта, ин ҷараёноро Восифи Бохтарӣ ва Муъмин Қаноат чи гуна пеш бурдаанд, мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор мегирад. Дар ин замина омӯзишу баррасии масъалаҳои зеринро зарур донистем:

-муқоисаи ҷанбаҳои таърихӣ - иҷтимоии шеърҳои Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ;

-ҳамгунӣ ва ноҳамгунӣ дар қорбурди қолабҳои шеърӣ;

-баррасии ваҳдати андешаҳои ин ду шоир дар иртибот ба мазмун ва мӯҳтавои эҷодиёташон;

-ғазал ва ҷойгоҳи он дар шеърҳои ин ду адиб;

-достон ва таҳаввули он дар ашъори ин адибон;

-сабк ва хусусиятҳои бадеӣ, вижагиҳои забонӣ дар эҷодиёти онҳо.

Асосҳои назарӣ ва методологии таҳқиқ. Рисола дар асоси методи таърихӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, консепсияи таҳлилии забону услуби асарӣ бадеӣ ва таҳлилии типологии жанрҳо ва сохтори осори адабии навишта шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқ ба назария ва усули таҳқиқи дастовардҳои илмӣ донишмандони Аврупо ва Шарқ Ирҷи Бечка, Б. В. Томашевский, В. М. Жирмунский, Садриддин Айний, Холик Мирзозода, Абдуқодир Мирзоев, Раҳим Муҳаммадҷонӣ Қубодиёни, Хуршеда Отақонова, Худой Шариф, Худойназар Асода, Аскар Ҳаким, Абдунабӣ Сатторзода, Сафар Абдулло, Рустами Ваҳҳоб, Шохзамон Раҳмон, Абдулқаноми Қавим, Муҳаммад Қозим Қозимӣ, Афзал Банувол, Шамсулҳақ Ориёнфар, Шуҷоуддин Хурсонӣ, Барзинмеҳр, Муҳаммад Солеҳи Росих, Маҳмуди Футухӣ, Абдулҳусайни Зарринқӯб, Ризо Бароҳанӣ, Сирусӣ Шамисо, Муҳаммадқаҳри Баҳор, Озар Амир Исмоил, Маҷид Яқтоӣ, Тоо Нидо ва дигарон таъяс намудаем.

Навгониҳои илмӣ рисола. Рисолаи мазкур дар адабиётшиносии Тоҷикистону Афғонистон нахустин таҳқиқоти илмӣ оид ба баррасии ҷанбаҳои таърихӣ-иҷтимоии осори Восифи Бохтарӣ ва Муъмин Қаноат, махсусан дар анвои шеърӣ, мақом ва ҷойгоҳи ғазал дар ашъори эшон, достон ва таҳаввули сохтори он, забон ва тарзи баён, вазн, қофия, радиф, хусусиятҳои бадеӣ, умумият ва тафовут дар мавзӯ ва мундариҷаи ашъори онҳо ихтисос дода шуда, мавриди баррасии қиёсӣ қарор гирифтаанд.

Арзиши назарӣ ва амалии рисола. Рисола ба сифати нахустин пажӯҳиш ва баррасии муфассали илмӣ маҳсуб ёфта, ҳангоми пажӯҳиш ва таҳқиқи паҳлӯҳои гуногуни эҷодиёти Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ ба унвонҷӯёну муҳаққиқон ёри расонида, мавод ва ҳулосаҳои рисолаҳо ҳангоми таълифи китобҳои дарсии мактабҳои миёна ва олӣ, асарҳои илмӣ, дастурҳои таълимӣ метавон истифода кард. Ҳамчунин, рисола дар таълими фанҳои таърихи адабиёти форсӣ (эронӣ, тоҷикӣ афғон), таърихи робитаҳои адабӣ, таърихи тарҷума, семинар ва курсҳои таҳассусӣ, таълифи рисолаҳои хатми бакалавриату магистрӣ, иншои рефератҳо ба устодон, шогирдон, магистрантон ва докторантон донишгоҳу донишқадаҳои Тоҷикистону Афғонистон ва Эрон мусоидат карда метавонад.

Нуктаҳои зерин барои дифоъ пешниҳод мегарданд:

- ҷанбаҳои таърихии ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ нишон медиҳад, ки ҳар ду шоир таҳти таъсири шароити иҷтимоии ҷомеаи ҳеш қарор дошта, ба иллати шабоҳат дар фазои иҷтимоӣ ба дарунмояҳои муштарақ ва мавзӯоти мушобеҳ ҳамчун муҳолифат бо истибдоду истеъмори, тавачҷуҳ ба мафохирӣ қавмию миллий, ормоншаҳр, ишқ ба Ватан, рӯ овардан ба мавзӯоти таърихӣ ва бозгашт ба асли хештан;

- Муъмин Қаноат оғозгари шеъри нави Тоҷикистон буда, вай дар ин роҳ соҳиби сабқ ё мактаб гардидааст. Қолабҳои серистеъмол дар эҷодиёти Муъмин Қаноат мустазод, мустазоди нав, мусаммати мусалласи мустазоди нав, мусаммати мураббаъ, мустазоди мусаллас, маснавий мебошад. Қолабҳои камкорбурд ғазал, қасида, қитъа, рубоӣ ва дубайтӣ аст. Қолаби серкорбурди шеъри Бохтарӣ аз миёни шаклҳои классикӣ, қолаби ғазал аст ва дигар бештарини ашъор дар қолабҳои озод суруда шудааст;

- мутолиа ва баррасии осори ин ду шоир нишон дод, ки дар ашъори онҳо умумият ва тафовутҳо дар мавзӯ ва мундариҷа мушоҳида мешавад. Умумиятҳои ҷашмигӣ ин ду адиб навҷӯӣ ва навгароӣ дар шеър мебошад. Ҳарду шоир дар нав қардани шеъри ду кишвар саъю талоши зиёде дошта, дар ин роҳ соҳиби сабки шинохта мебошанд. Дигар ин ки аз мавзӯоти муҳтавоӣ осори онҳо танҳо ҷиҳе ки хеле муҳим аст, дарди миллат аст, ки бо мутолиаи осорашон ба ҳубӣ дарку эҳсос мешавад;

- Бохтарӣ ва Қаноат дар шаклҳои классикӣ нав суҳансароӣ қардаанд. Осорашон шомили шеър ва дoston буда, мушобеҳатҳои сохторӣ дар ашъори онҳо ба гунаи зайл мушоҳида мегардад: суннатшиканиӣ сохтор; навоварӣ дар сохту маъно; ривоятгарӣ дар шеър; тасвирий будани шеър; нигариши фалсафӣ ба шеър ва амсоли инҳо. Тафовутҳои сохторӣ: Ошнозудой ё ҷанҷоргузӣ (беғонасозӣ дар матнҳои адабӣ ё қоидашиканиӣ дар матни адабӣ); номутаориф будани забон ва фазои шеърӣ; интизоъгароӣ (зеҳнгароӣ ё ҳулосасозии итилоот дар шеър); муҳам ва педида будани забони шеърӣ; сумбулизми иҷтимоӣ; бostonгароӣ;

- Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ дар ғазалсароӣ нисбат ба қолаби шеъри нав камтар андешаронӣ ва ибрази эҳсосот қардаанд. Бохтарӣ дар муқоиса бо Қаноат тавачҷуҳи вижае ба ғазал дошта, алоқа ва дилбастагии худро борҳо изҳор қардааст;

- Муъмин Қаноат дар асл шоири дostonсара аст. Бештарин асарҳои ӯро манзумаҳои баланд ё мустақил ташкил медиҳанд. Бохтарӣ дар зимн шеърҳои дostonӣ ва ривоятӣ дорад;

- аз ҳамгуниҳое, ки бештар муқоисаорони ин ду суҳансароро ҳубтар фароҳам месозад, ҳамин орояҳои ҳунарий дар шеъри онҳо маҳсуб меёбад. Санъатҳои бадеӣ дар шеърҳои ин ду адиб дар зимни пероиши калом бори маъноии ҳешро дорад. Аз орояҳое, ки дар шеъри инҳо тақрибан яксон ба назар мерасад, ба истисноӣ басомади болои симбул, дигар ҳам санъатҳо ҳамчун мачоз, истиора, ташхису ташбеҳҳои ҳисӣ, ҷинос, сачъ, тазод, талмеҳ, тақрор ва дигар орояҳо низ нақшофаринӣ доштаанд;

- вижагии муҳим ва қобили таваҷҷуҳи забони шеъри Бохтарӣ печидагӣ ва душворёбии ашъори вай аст. Шеъри Бохтарӣ дур аз фаҳми хонандаи авом ва камтаҷриба аст. Забони шеъри Муъмин Қаноат аз ду сарчашма падида омадааст. Нахуст забони сабки хуросонӣ ва дигар шеъри озод ё шеъри нимой. Баҳраварӣ аз ин ду манбаъ ба таври яксон сурат напазируфтааст

Тасвиби таҳқиқоти диссертатсионӣ. Рисола дар чаласаи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни аз 24 октябри соли 2019, суратчаласаи №2 муҳокима шуда, ба ҳимоя пешниҳод шудааст. Хулосаҳо ва масоили марбут ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби муаллиф дар конфронси байналмилалӣ 140 - солагии Садриддин Айни (16 апрели соли 2018) ва конференсияҳои илмӣ-назариявии солони устодону кормандони ДДОТ ба номи С. Айни (2016-2019) мавриди муҳокимаю баррасӣ қарор гирифтааст.

Нуктаҳои асосӣ ва напичаи тадқиқот дар 1 монография, 4 мақола, аз ҷумла 3 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи Олии Аттестатсионии Федератсияи Россия ва Комиссияи Олии Аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфтаанд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хӯлоса ва феҳристи осори истифодашуда иборат буда, ҳаҷми умумии он 200 саҳифаи чопи стандартии компютери ро ташкил мекунад.

МУҲТАВОИ МУҲТАСАРИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима дар бораи аҳамияти мавзӯ, дараҷаи омӯзиши он, мақсади таҳқиқот, нағзони илмӣ таҳқиқот, аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқот, методҳои тадқиқот, асосҳои назарӣ ва методологияи таҳқиқот, сарчашма ва предмети таҳқиқ ва нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, маълумот дода шудааст.

Боби якуми рисола «**Баррасии ҷанбаҳои таърихӣ ва иҷтимоии осори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ**» унвон дошта, аз чор фасл фароҳам омадааст.

Фасли аввал «**Ҷанбаҳои таърихӣ ва иҷтимоии осори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ**» ном дошта, ҷанбаҳои таърихӣ ашъори ин ду шоир- Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ, ки дарди муштарак дошта, ҳар ду пасдори забон ва адабиёт дар кишварҳои ҳеш будаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Яке аз вижаҳои шеъри муосири форсӣ таваҷҷуҳ ва баёни сареху огоҳона ба масоили иҷтимоӣ ва таърихӣ мебошад. Мазмун ва дарунмояҳои иҷтимоӣ мушаххасоти асли ва муҳими шеъри давраи муосир маҳсуб ёфта, бо истифода аз ин метод шоирон тавонистаанд даст ба эҷоди осори таърихӣ ва иҷтимоӣ зананд, хувияту фарҳанг ва таърихи кӯҳани миллаташонро зинда нигоҳ доранд. Ба мушқилот ва даргириҳои ҷомеаашон пардохта, дар бедоргарӣ ва огоҳсозии мардум дар таҳаввулоти иҷтимоӣ сиёсӣ саҳми арзанда дошта бошанд. Аз ҳамин мавқеъ Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ тахти таъсири шароити иҷтимоӣ ҷомеаи ҳеш қарор дошта, ба иллати шабоҳат дар фазои иҷтимоӣ ба дарунмояҳои

муштарақ ва мавзӯоти мушобехи ҳамчун муҳолифат бо истибдоду истеъмори таваҷҷуҳ ба мафҳои қавмию миллии, ормони шаҳр, ишқ ба Ватан, пардохтан ба мавзӯоти таърихи ва бозгашт ба асли ҳештан пардохтаанд. Дар фасли мазкур заминаҳои таърихи-ичтимоӣ ва шабоҳатҳои эҷодии онҳо муайян карда шудааст, ки аз ин омилҳо иборатанд:

-ҳарду шоир муосир ва таҳаввулгаро буда, мафҳумгарой дар шеършон ба назар мерасад ва онҳо ба масоили мавҷуда ва мушкилоти ҷомеа эҳсоси масъулият намуда, нисбат ба он дар ашъору рафтор воқуниш нишон додаанд;

- шоирони мазкур дарди муштарақ дошта, дар эҷоди таҳаввули тоза дар адабии муосир пештоз маҳсубмеёбанд;

- таваҷҷуҳ ва талоши ҳар ду барои баргашт ба асли ҳештан буда, онҳо дар шеърҳои худ ба воқеаҳо ва ҳуҷатҳои таърихию иҷтимоӣ таъя намудаанд;

- ваҳдати андешаи ҳар ду шоир дар баёни мавзӯот ва масъалаҳо муштарақ мебошанд.

Фасли дуввум «Нақд ва баррасии мақоми зандарашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ (таҳлили муқоисавӣ)» номгузорӣ шудааст.

Нақд ва баррасии вазъияти ҷойҳои занон дар соҳтори иҷтимоӣ бахши азиме аз нерӯи ғайбу созандаи ҷомеа буда, аз аҳамияти бисёре бархурдор аст.

Нигоҳи Бохтарӣ ба масъалаи занон баёни вазъиятест, ки дар давоми таърих дучори сарнавишти яксон ва якнавохту ғутовар дар торикӣ ва зулманд ба ҷабре, ки онҳоро ихота кардааст, бо камтарин фарёде хафа шудаанд. Дар шеъри «Ало, ё хаймағӣ» Бохтарӣ занонро ҳамвора дар хатари торочу марғу зулм тасвир карда аст, ки ин раванд дар ҳамаи шеърҳои муртабит ба занон идома дорад:

... Ки ман ҳамсоия Қобилро аз нимруҳ дидам,

Ба дасташ нимтоҷи сурх аз зайғуни нафрин буд.

Ва ӯ он нимтоҷи сурхро бар тора кард бинҳод,

Надонам аз шигифтӣ буд ё аз тарс.

Ки ноғаҳ сиккаҳои поки ҷашмони ту дар он обғир афтод,

Ту дар гаҳвораи ҳобе гиёҳи гирия сардодӣ... (6, 135).

Зан дар ҳар сурудаи Бохтарӣ шабеҳанд бо сарнавиштҳои мушобех, мазлум, бепаноҳ, ба нудрат занеро меёбем, ки сарнавишти мутафовитгаре нисбат ба ҳамҷинсони худ дошта бошад ва саранҷоми дигарғунатаре барои худ ва дигарон дошта бошад.

Тасвири зан дар сурудаҳои Муъмин Қаноат сарнавишти мутафовит дошта, шабеҳи ҳам нестанд. Ӯ занро бо арзишҳои мутафовит ва мухталиф баён мекунад. Чунончи, дар пораи ҳамин шеър нақши дугонаи ӯро дар ҷомеа нишон дода, қудрат ва ғайбулияти ӯро чунон тамсил мекунад:

Рафт он давр

Бале рафт...

Замоне омад,

Ба дили қуҳнаҷаҳон боз ҷавонӣ омад.

Зан кунун гашт дигар,

Гашт дигар маънии он... (7,25).

Зани сурудаҳои Муъмин Қаноат занест озод, шучоъ, меҳнаткаш, таҳаммулпазир ва қудратманд. Бо тавонмандии хеш чархи таърихро мегардонад ва сазовор аст, ки дар саҳифаи таърих номаш сабт шавад. М. Қаноат нигоҳи равшантару ташвиққунанда ба зан дорад. Нақшаширо дар иҷтимоъ бисёр муҳим медонад:

Ту на мошину на оҳану на фӯлодӣ,
Одамӣ, одами оддиву вале озодӣ... (7,14).

Муъмин Қаноат муҳаббати беминнату фарогири модарро меситояд, ҷойгоҳ ва арзиши иҷтимоии ӯро зинда дониста, дар сурудаи «Меҳвари модар» ин падидаро ба покӣ, раҳшандагӣ, саховатмандӣ ба офтоб ташбеҳ мекунад:

Дар гармию покиву чаҳонорой,
Ки бошад офтобро ҳамтой? (16, 71).

Таҳлили ашъори ба занон бахшидаи Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ нишон медиҳад, ки мавзӯи мажур тадричан алоқамандона бо масъалаҳои иҷтимоӣ ҳал карда мешавад.

Фасли сеоми боби аввал «**Анвои шеърӣ дар эҷодиёти Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ**» номгузорӣ шуда, масъалаҳои эҷоди шеърӣ Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муъмин Қаноат аз шоирони ҷиддӣ ва матраҳ дар заминаи шеър ва адабиёти тоҷик аст ва яке аз оғозгарони шеърӣ озод дар Тоҷикистон мебошад. Вай дар ҳама қолабҳои классикӣ бо таъғйироте дар шакл ва муҳтаво ба шеваҳои нав қувваозмоя карда, муваффақ гаштааст. Аммо кори ҷиддӣ ва ибтиқоронаи ин шоир дар омехтан ё пайванд кардани қолабҳои классикӣ ва нав мебошад, ки ҷараёни тозае дар шеърӣ тоҷик ба вучуд овард ва камтар шоире тавонистааст бо ин муваффақият аз уҳдаи он барояд. Вай навҷӯиро аз қолабҳои кӯҳани шеърӣ форсӣ оғоз кард ва аз ин майдон ба арӯзи нав худро расонд.

Эҷодиёти Муъмин Қаноат оид ба суҳансароӣ ба ду бахш тақсим мегардад: яқум ашъори ғиноя ва дигар дostonҳо.

Оғози шоирӣ Муъмин Қаноат ҳилофи маъмул аз мустазод буда, яъне ӯ аз ин роҳ вориди майдони адабиёт гардидааст. Ба андешаи профессор Раҳими Муслмонӣ «Одатан шоирон дар марҳилаи аввал дар таҳмису тасдис (шеъре, ки дорой се байт бошад) қалам тез мекунад, ...аммо Муъмин Қаноат бештар мустазод гуфт ва аз ҳамин роҳ ба адабиёт ворид шуд. Равшан аст, ки мустазод ба шоир имкон медиҳад, навҷӯӣ кунад ва ҳадду марзро дар лавозимоти шеърӣ худ эҷод намояд...» (66, 170).

Ғазал аз пурқорбурдтарин ва мутадовилтари қолаби шеърӣ форсӣ аст, ки шоирони Тоҷикистону Афғонистон тавачҷуҳи ҳосе ба он нишон медиҳанд.

Маснавий, қолабест, ки тавачҷуҳи Қаноат нисбат ба дигар шаклҳои шеърӣ бештар ва муваффақтар будааст. Аксар ашъори аввалини шоир дар қолаби маснавий суруда шуда, аммо дар ин ҷо ба ду шева маснавию ба қор бурда, яке бидуни шикастан ё кӯтоҳу дарози мисраъҳо ва дигар «маснавиҳои озод», ки тафовути ҷанде бо маснавий надоранд, вале мусовӣ набудани вазн дар инҳо дида мешавад ва аз назари камии арқон арӯзи баъзе мисраъҳо кӯтоҳтар ё баландтар мешавад. Ҷунончи:

Дар гармиву покиву чахонорой.
Кай бошад офтобро ҳамтой.
Аз тобиши ӯ чумла набототи чаҳон,
Шуд соҳиби чоң.
Рахшандагии ҳаёт аз шӯълаи ӯст,
Олам ба шарофати чамолаш некӯст.
Як рӯз агар нур набошад ба замин,
Дунёст ғамин (7, 13).

Қаноат аз қолаби маснавиҳои кӯчак барои ҳикоят ва шеърҳо ва аз маснавиҳои бузург дар дostonҳо истифода мебарад, вале зиёдтар дар дostonҳо корбурд дорад. Чун дostonи «Сурӯши Сталинград», «Ғахвораи Сино», «Ситораи Исмаат» ва ғайра.

Муъмин Қаноат маснавии ғазал низ дорад. Шеъри «Баҳор ва хусн» вижагии маснавии ғазалро дорад:

Баҳор шуд гули ман, ҳез, азми саҳро кун,
Зи кафшу курта кори ту зебу оро кун.
Намол усма ба қошат дилам сиёҳ мақун,
Намол сурҳи ба лабҳои худ гуноҳ мақун (16, 69).

Қаноат дар қолабҳои қасида, қитъа, рубой ва дубайтӣ нисбат ба дигар шаклҳои шеърӣ камтар суханпардозӣ карда, аммо ашъораш бидуни ин қолабҳо нест.

Навъи пуркорбурд дар шеъри Муъмин Қаноат чаҳорпора ё мураббаъ аст. Мавзӯи қолибе, ки дар шеъри ин шоир дида мешавад, риоя накардани қолабҳои суннати шеър буда, дар маҷмӯаи дуввуми шоир қолабҳои асосии шеъри суннатӣ корбурд дошта, навҷӯӣ ва тағйирот низ дида мешавад.

Муъмин Қаноат чун оғозгари шеъри нави Тоҷикистон махсуб ёфта, дар ин чода соҳиби сабк ё мактаб гардид. Ӯ дар ин роҳ талошҳои қиддӣ ва бунёдиро анҷом додааст, ки сӯдани аст. Дар арӯзи нав ё шеърҳои озодаи Муъмин Қаноат хусусиятҳои сабки фардӣ дида мешавад:

Хукумат дар сари минбар,
Ҳиёнат аз паси чодар.
Сипоҳӣ дар заминро бешаю дарё,
Ҳама як роҳро пӯё,
Ки гардад инқилоб қавмҳо бе сар... (13, 14).

Муъмин Қаноат дар арӯзи нав ҳам вижагиҳои қолабҳои классиқиро риоят кардааст. Як навъ омехтагӣ байни ин ду қолаб дида мешавад, чун ӯ озмуни шеъри навро аз ҳамин қолабҳои классиқӣ оғоз кардааст, биноан натавонист комилан равобиги худро бо он қатъ кунад, таҷрибаҳои навгарой бештар аз қолабҳои мусаммаат оғоз гардид, баъд ба дигар шаклҳо сироят кард. Хулоса, қолабҳои серистеъмоли ашъори Муъмин Қаноат мустазод, мустазоди нав, мусаммати мусалласи мустазоди нав, мусаммати мураббаъ, мустазоди мусаллас ва маснавий мебошад. Қолабҳои кам корбурд ғазал, қасида, қитъа, рубой, дубайтӣ аст.

Бохтарӣ ҳамчун Муъмин Қаноат дар бештарин қолабҳои гуногуни шеъри порсӣ-дарӣ дар қолабҳои классиқӣ ҳамчун ғазал, қасида, қитъа, маснавий,

мусаммат, дубайтӣ, чорпора, рубой, себайтӣ ва ҷӣ дар қолабҳои нав ҳамчун нимоӣ ва сафед табъ озмудааст. Дар ҳамаи ин қолабҳо шоир ба некӯӣ аз уҳдаи он баромада, мавриди таваҷҷуҳи ҳамагон қарор гирифтааст. Қолаби серкорбурди шеъри Бохтарӣ аз миёни шаклҳои классикӣ, қолаби ғазал аст ва дигар ашъор дар қолабҳои озод суруда шудааст.

Ба унвони намуна аз қолабҳои классикӣ ва наъми шеърҳои Бохтарӣ таваҷҷуҳ менамоем. Мусаммат:

Эй шаҳри ман, эй кавкаби рахшандаи умед,
Оташғаи Зардушту саропардаи Ҷамшед.
Ишқи ту дар андешаи ман оташи ҷовид,
Меҳри ту дилафрӯзгар аз партави хуршед,
Чеҳри ту тарабноктар аз Зухраи зебо... (6, 34).

Қолабҳои нав: Нимоӣ:

Аз ин ҷо аз ин шаҳрбанди тиллоӣ,
Бигӯ то кучо меравӣ?

Зи солори ин қорвонпурс,

Раҳи нахворони Сино кадом аст?

К-ин сон ту аз қорвонҷо ҷудо меравӣ (6, 160).

Бохтариро метавон шоири муътариз гуфт, бештар ашъори ин шоирро интиқоду эътироз дар бар мегирад. Ашъори дostonии Бохтарӣ ба таносуби Қаноат камтар аст, аммо бештар забон дар шеъри Бохтарӣ шакли равобӣ - дostonиро ба худ гирифтааст. Қаноат ҷанбаи барҷастагии қори шоирнаш дostonпардозӣ мебошад. Ду истилоҳи шеърӣ, ки дар иртибот ба тақсимбандии анвои шеъри форсии дарӣ дар эҷодиёти Бохтарӣ меравад, яке бассушшакво (بَيْتُ الشَّكْوَى) (як наъми шеърӣ) ва дигар шаҳрошуб мебошад.

Ҷасли ҷорум «**Устура ва дигар ҷанбаҳои ҳамгунии осори ин ду шоир**» унвон дорад. Устура дар шеър авҷи барозандагӣ ва маъниофаринӣ мебошад. Устура шеърро ҷолиб ва ширин месозад ва бозтобгари андешаи шоир дар шеър аст. Бо овардани устура дар шеър, калом рангу бӯи фалсафиро ба худ гирифта, нишонгари биниши фалсафии шоир мебошад. Дар шеъри форсӣ бештар шоирон аз асопир ба сурати талмех истифода кардаанд. Бо бақоргирии устураҳо шеъри шоирон ҷанд маъно ва боиси вусъатёфтани умқи маъноии онҳо мегардад.

Восифи Бохтарӣ дар шеърҳои хеш аз ду гуна устура истифода кардааст: Яқум, асопирӣ сомӣ - исломӣ, ҷун Яҳудо, Бобул, Қобил, Ёрони Каҳф, Микоил, Шадод, Сулаймон, Иброҳим, Марям ва Мусо... Дувум, устураҳои ориёӣ ҷун Сиёвуш, Дороб, Афросиёб, Раҳш, Таҳмина, Сухроб, Рустам, Накисо, Сом, Заҳҳок...

Бохтарӣ аз устураҳои хиндӣ, шумерӣ, динӣ ва ирфонӣ низ огоҳӣ ва ошноии комил дорад. Ба шеъри зер таваҷҷуҳ намоед:

Ҳоли Буддо ку, Маздаку Зардушт кучост?

Сом то бар сари девон бизанад мушт кучост?

Он хирадманди куҳанхирқаи дерин Ҷомосб,

То, ки бар дафтари шайгон ниҳад ангушт кучост (6, 84).

Бохтариро метавон аз устурапардозгарин шоир дар шеъри порсӣ донист. Басомади болои устура дар шеъри Бохтарӣ сабаб гардида, ки аз шеъри вай аз фаҳми ом дур шуда ва забону баён рамзӣ ва симбулик бигардад. Бохтарӣ бо устураҳо гуё ормонҳои худро баён месозад. Ӯ аз устураҳо барои таҳаққуқ ёфтани ормонҳои сарқуб шудааш ёрӣ меҷӯяд.

Корбурди устура дар шеъри Муъмин Қаноат низ мақоми вижа дошта, ба ҳамин васила пояи эҷодии вайро ташкил додааст. Муъмин Қаноат аз устураҳои ориёӣ чун Рустам, Сухроб, Исфандиёр, Рахш, Зардушт, Оташи Зардушт ва Ҷоми Ҷамшед бештар истифода бурда, дар шеърҳои барои андешаронӣ ва маъниофаринӣ аз устураҳои сомӣ ва ирфонӣ низ суд бурдааст, чунончи:

Фурӯ бурдам зи чашми хеш пинҳон ашки гулгунро,

Кушодам, пош додам, пеши поят ганҷи Қорунро,

Пушаймон нестам ҳаргиз!

Кунун дар қасри Доро Ҷоми Ҷамшед аст

Дар дастам... (11, 104).

Устураҳои ирфонӣ ва сомӣ дар ашъори ӯ камтар дида мешавад, масалан:

Сад дор дарахт аст, агар нест Аналҳак,

Мансур, сало зан, ки ба ҳардор бигирям (16, 165).

Боби дуюми рисола «**Шабоҳатҳо ва тафовутҳои сохторӣ ва ғоявии ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ**» ном дошта аз се зерфасл фароҳам омадааст.

Фасли аввали боби дуввум «**Ҷамғунӣ ва ноҳамғуниҳо (шабоҳатҳо ва тафовутҳо)-и сохторӣ ва ғоявии ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ**» унвон дорад. Аз муҳтавои ашъори Бохтарӣ ва Муъмин Қаноат маълум мегардад, ки онҳо дар шаклҳои классикиву нав суҳансароӣ кардаанд. Осорашон шомили шеър ва дoston мебошад. Ин шаклҳо сохторҳои мутафовуте доранд. Шеъри классикӣ сохтор ва шакли худро дорад. Мутасовӣ будани байтҳо, овардани қофия ва радиф дар охири ҳар мисраъ, суҳанварӣ ва ғайра аз вижагии ин шакл аст. Аммо сохтори шеъри озод баръақс сохти шеъри классикӣ мебошад. Биноан, мо муҳимтарин иштироки тафовутҳои сохторӣ, ки ба сураги умумӣ дар осори ин ду адиб мавриди муҳокима қарор гирифтаанд, ба баҳсу баррасӣ мегирем.

Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ аз шоирони нухба ва тирози аввал дар адабиёти муосир ва дар ҳавзаҳои фарҳангии кишварҳо маҳсуб меёбанд. Тавоноӣ ва салобат дар шеъри ин ду шоирро аз мутолиаи осорашон метавон фаҳмид. Шеъри ин адибон аз сохтори мустаҳкаме бархурдор аст. Ҳар калима дар як бофти маъноӣ бо дигар аносирӣ суҳан дар иртиботи манпикӣ ва маънавий қарор гирифтаанд. Хусусияти муҳими шеъри ин адибон, аз истифодаи ба ҷо ва муносиб аз ҳамин равобити сохторӣ дар куллиёти шеър аст. Дар рисола оид ба иштирокоти сохтори шеъри Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ, ки иртиқодиханда ва исботкунандаи истиқлол ва тамоғзи шеъри онҳо аз сатҳи шеъри классикӣ аст, тақсимбандӣ карда шуда, мавриди барарсӣ қарор гирифтааст. **Мушобҳатҳои сохторӣ:** Суннатшиқани сохтор; навоарӣ дар сохту маъно; фохиру фаҳм будани забон; ривоятгарӣ дар шеър; тасвирӣ будани шеър; нигариши фалсафӣ ба шеър; воқеиятгароӣ; жарфи сохт ва рӯсохти мустаҳкам; устурагароӣ; лаҳни ҳамосӣ; рӯҳияи ирфонӣ; эъҷоз. **Тафовутҳои сохторӣ:** Ошнозудӣ ё ҷанҷорғузезӣ

(беғонасозӣ дар матнҳои адабиёти қоидашиканӣ дар матнҳои адабиёти); номутаориф будани забон ва фазои шеърӣ; интивоъгарой (зехнгарой ё хулосасозии иттилоот дар шеър); мувоҳам ва печида будани забони шеърӣ; симбулизми иҷтимоӣ; бостонгарой.

Ин тафовутҳо дар осори Восифи Бохтарӣ дар муқоиса бо Муъмин Қаноат дар диссертатсия мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар фасли дуюми ин боб – «**Мақом ва ҷойгоҳи ғазал дар ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ**» зарурати таҳлили хусусият ва мавқею мақоми ғазал дар эҷодиёти Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ, ки яке аз мавзӯоти меҳварӣ ба шумор меравад, сурат гирифтааст. Муъмин Қаноат дар ғазалсарой нисбат ба қолаби шеърӣ нав камтар андешаронӣ ва ибрази эҳсосот қардааст. Бохтарӣ дар муқоиса бо Қаноат тавачҷуҳи вежае ба ғазал дошта, алоқа ва дилбастагии худро бориҳо изҳор қардааст.

Ғазал дар эҷодиёти Муъмин Қаноат камтар дида мешавад, дар кулли осори Қаноат аз сездҳ ё чордҳ ғазал беш нест. Бо ин камгӯӣ ғазалҳои вай хеле пушӯр, мустаҳкам ва мутантан аст. Дар мусоҳибае Қаноат ғазалро қолаби медонад, ки ғунҷоиши маънии камтарро металабад. Ӯ зикр намудааст, ки «Умуман, ғазал дар адабиёти муосири тоҷик маъмул набуд, шоирони насли қухани мо ғазал меғуфтанд ва мо навгароҳо, ба ин навъи шеър камтар тавачҷуҳ доштем ва аз ҳамин хотир ман ғазал камтар гуфтаам» (131). Бинобар ин, ба андешаи шоир назар ба зарурати маънӣ қолабҳоро ба қутоҳӣ ва дарозӣ мешиканад. Кам будани ғазал ё камгӯии шоир дар ин қолаб сабабҳои мутааддиди дигаре ҳам дорад, ки шоир рӯйи ин малхузот камтар ғазалсарой қардааст. Ғазал дар офаридаҳои Бохтарӣ нисбат ба Қаноат баҳсбарангез аст, чун Бохтарӣ бо ин ки бештарин ашъораш дар қолаби шеърӣ нав суруда шудааст, аммо чиҳилуҳафт ғазал дорад ва то ахир ба гуфтаи худ шоир робитааш бо ғазал қатъ нагардидааст.

Ба ҳар сурат. Бохтарӣ ҳамчун Муъмин Қаноат ба танг будани майдони ғазал ишораҳои дошта, аммо қомилан ин қолабро инкор намекунад, оид ба ин масъала дар ҳамин гуфтугӯ боз зикр менамояд, ки «як масъаларо ман амиқ мегазирам, ки ғазал ва қасида тангмайдон ҳастанд. Арсаҳои маҳдудтаре ҳастанд. Аммо билоҳира имрӯз мо ҳам дар Афғонистон ва ҳам дар ҷумҳурияи забони форсӣ намунаҳои бисёр нави оину андешваронае аз ғазал дар даст дорем, ки ҳамин намунаҳо нишондихандаи ин ҳастанд, ки ҳилофи тасаввури қасоне, ки дар ин замина ҳукми қуллӣ содир мекунад, ғазал ҳамин лаҳза зиндааст ва дар обу ҳавои асри мо танаффус мекунад» (4, 322). Бохтарӣ аз оғози ғазалсароии хеш меқӯшид, ки ғазалро аз обу ҳавои фазои классикӣ берун кашад. Вай аз пешгомони ғазали нав дар Афғонистон аст. Мақоми ғазал дар сурудаҳои Восифи Бохтарӣ ҷойгоҳи вижа дошта, ғазалҳои аз мондагортарин ғазалҳои нав дар таърихи ғазалсароии Афғонистон маҳсуб мегардад.

Ғазали Восифи Бохтарӣ пуқуввати забони қухан, ҳаловати таърихии ғазал, навоари мулоим ва талфиқе аз сабқҳои хиндӣ, хуросонӣ ва ироқӣ дар забони рому ором аст. Чунончи:

Тамузи мо чи ғарибонаву чи сард гузашт

Қабудҷома аз ин тангҳои дард гузашт (16, 90).

Дар фаслисеюми боби дуввум - «**Достон ва таҳаввули сохтории он дар ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ**», ки яке аз масъалаҳои муҳим дар ашъори эшон махсуб меёбад, мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Таъкид мешавад, ки Муъмин Қаноат бузургтарин ва бемонандтарин достонпардоз дар адабиёти қарни бистуми тоҷик махсуб меёбад. Шухрат ва маҳбубияте, ки Қаноат касб кард, дар ироаи достонхоёш аст. Ӯ дар ин майдон бо гомҳои пурсалобат ва боматонат ба пеш рафт, ки мутобиқи сиришт ва табиаташ буд. Муъмин Қаноат бо рисолате, ки дар баробари мардум ва миллаташ дошт, бо бехтарин ваҷҳ онро тавассути достонхоёш адо кард. Достонҳои Муъмин Қаноат бо бунёд ва асоси мустанадӣ воқеият офарида шуда, онҳо бар хилофи аксар достонҳои маъмул васфӣ нестанд. Аҳёнан агар васфӣ бошад ҳам, ин васфӣ чун аз дидгоҳи инсондӯстона ва андеша ва ҳиссиёти шоир, воқеиятҳои зиндагӣ, дидгоҳи фалсафӣ, ҳолати қалбӣ ва равангии шоир нест.

Муъмин Қаноат шоири реалист аст. Асос ва сиришти достонҳои ӯ воқеӣ ва мустанад мебошад. Ӯ бо омехтани шеъри суннатӣ ва шеъри нав жанри ҷадиди достонсароиро ба миён овард. Ба қавли Муъмин Қаноат «чизи тозае, ки ман ба шеър ворид кардам дар натиҷаи кӯшишҳои он нав кардани шеър дар пояи шеъри аврупоӣ буд, яъне ду чизи асосиро ман пайванд кардам - яке таърихи қадимаи миллати Эронӣ бузург ё таърихи гузаштаи худамонро ба як даст гирифтам ва ба дасти дигарам шеъри нави ҷаҳонро маҳкам доштам, бо ҳамин роҳ шеъри нав офаридам ва аввалу охириро пайванд додам» (150).

Муъмин Қаноат бо иродаи росиху тавоноӣ ва ҷаҳонбинии бози худ жанри достоннависии ҳамосиро дар қарни бистум дар Тоҷикистон дубора эҳё кард ва достони ҳамосиро дар шакли нав зинда намуд. Қаноат таҳаввулот ва тағйиротро огоҳона ва мубтакиронан дар раванди достоннависӣ бунёд ниҳод. Достонҳои ӯ аз шиғардҳои достоннависии ҷадид баҳраманд мебошад.

Хусусиятҳои шаклии достонҳои Қаноат, ки ҳама шомили ин шакланд, фаслбандӣ аст, ки ҳар достон дорои панҷ, ҳафт ва ё беш аз он он ҳастанд ва ҳар қисмат бо як сарфасл, ки он дар ҳамаи қисматҳо такрор мешавад. Ҳамин интиҳоб як шайъ ё падида ба ҳайсу воситаи миёни қисмҳо ва ягонагии шакли асарро ба вучуд овардааст. Қалимаҳои рамзие, ки дар маркази асар қарор мегирад, услуби достоннависии Қаноатро ташкил медиҳад.

Таҳаввули сохторие, ки дар достонҳои Муъмин Қаноат ба вучуд меояд, аз се марҳилаи эҷодии ӯ маншаъ мегиранд. Марҳилаи якум, оғози сароиши шеър буда, аз соли 1955 (1333 ҳиҷрӣ) шуруъ мешавад. Марҳилаи дуюми эҷодӣ Муъмин Қаноат аз соли 1964 то соли 1975 мебошад. Марҳилаи сеюм баъди соли 1975 (1353) ҳиҷрӣ, яъне баъд аз достони «Падар» шоир ба роҳи дигари эҷодӣ шеър менависад, як навъ таҳаввул ва тағйир рӯй дар Муъмин Қаноат ба вучуд меояд, ки асарҳои шоир аз ин таҳаввул бетаъсир нест. Аз ҳамин давра шоир ба мавзӯҳои миллии бештар рӯй меорад.

Муъмин Қаноат дар шакл ва шеваи достонсароӣ сабку мактаби хешро дорад. Вай дар ин роҳ жанри тозаи достонҳои «лиро-эпикӣ» ё «ҳамосӣ - гиноӣ» -ро бунён гузошт. Достонҳо аз бофт ва сохти мустақкам ва манпикӣ ҷадид бархурдор аст. Осори ин шоири бузург чӣ пеш аз таҳаввул ва чӣ баъд аз таҳаввул аз

намунаҳои бехтарину навтарини адабиёти форсии тоҷикӣ ба шумор меояд. Достонҳои Қаноатро намешавад аз назари шакли қолаби суннатӣ гуфт ва на шеъри нимой. Дар достонҳо як навъи омехтагӣ миёни адабиёти классикӣ ва адабиёти нав мушоҳида мегардад. Ин қор маҳорати хунари ва бархурдорӣ аз дониши аълои шоирро нишон медиҳад. Ӯ бо маҳорат ва қарҳаи зотӣ сабки тозаи адабиро офаридааст. Пас, метавон ба достонҳои Қаноат аз назари шакли «маснавиҳои озод» ё тавсияёфта баҳо дод.

Восифи Бохтарӣ аз ҷумлаи шоирони мутабаҳхирест, ки дар ҳама жанрҳои адабӣ истеъдоду салиқаи инҳисори ҳешро дорад. Донистагии ӯ дар ҳама шаклҳои сухан, чӣ дар достон ва чӣ дар шеър қобилияти зотии ӯро нишон додааст. Бохтарӣ ҳарчанд шоири достонсаро нест, аммо дар нақди достон ва назарияпардозӣ ба он соҳибназар аст. Адиб дар ҷавони басо аз достонҳои «Шоҳнома», бахшҳои достони «Вис ва Ромин»-и Фаҳриддини Гургонӣ ва ҳикоят аз «Гулистон»-и Саъдӣ Шерозӣ, «Калила ва Димна», «Марзбоннома» - ро хонда ва таъсирот аз ин манзумаҳо дар зехн ва андешаи шоир русуб карда, гароиш ва сароиши шеърҳои ривоятӣ ё достонӣ дошта, аксарият шеърҳои шоирро шеърҳои равоӣ дар бар мегирад. Бохтарӣ яке аз мунтақидони мутабаҳхир дар арсаи шеърӯ достон аст. Аз ҷумла, достонҳои Хусайни Фаҳрӣ ва нависандагони дигарро тасҳеҳ ва нақд кардааст. Ҳамчунон, мақолаҳо ва тарҷумаҳои марбут ба достон ва достоннависӣ доштааст. Пас, шак нест, ки дар ин жанри адабӣ бедастмоя буда бошад. Бохтарӣ шоири ҳамосӣ аст ва мушаххасасо аз шеъри ҳамосӣ дар каломӣ вай қобили ҷустуҷӯӣ аст. Ӯ дарки виҷаҳое аз устура, таърих ва ҳаводиси таърихӣ дорад ва ҳислати ҳамосии шеъри худро мубтанӣ бар ҳамин дарк сомон мебахшад. Бохтарӣ дар ривоятҳо фосилаи дируз ва имрӯзро нодида гирифта, замонаи шоир бо гузашта ва ҳаводиси он дармеомезанд. Ҷараёни зехнӣ ва шоирона тарсимҳоро, ки Бохтарӣ аз рӯзгори худ ироа мекунад, бо таърих ва саргузаштҳои таърихӣ таъя мекунад. Бохтарӣ шахсиятҳои таърихӣ ва устураҳо дар қолаби символҳои шеър зоҳир карда, онҳо зимни ин ки метавонанд вазъият ва мавқеияти таърихӣ худро баён доранд, ба сурати намод ва мазҳаре аз ҳақоик ва авзои ҷомеа дар рӯзгори ҳозир дармеоянд. Ва аз ин тариқ, дард ва дағдағаҳои имрӯзиро ба сурати мероси таърихӣ муаррифӣ мекунад.

Дар масъалаи муқоиса ва татбиқи ҷанбаҳои муҳталифи ин ду сухансаро нуктаи фарқият миёни онҳоро манзумаҳои баланд ташкил медиҳад. Муъмин Қаноат дар асл шоири достонсаро аст. Бештарин асарҳои ӯро манзумаҳои баланд ё мустақил ташкил медиҳанд. Бохтарӣ дар зимни доштани шеърҳои достонӣ ва ривоятӣ як манзумаи нисбатан баланди равоӣ зери номи «Баённомаи ворисони замин» дорад. Ин манзума дар қолаби шеъри озод мебошад. Шеърҳои равони Восифи Бохтарӣ алоқамандӣ ва дилҷастии онро ба ин сабки суханпардозӣ нишон медиҳад.

Аз муқоиса ва баррасии веҷвҳои ашъори ин шоирон ба хулосае омадан мумкин аст, ки Бохтарӣ як шоири ривоятсаро буда, бо шеърҳои баланди

шоиронаи дostonвор, ammo Муъмин Қаноат дар асл шоири дostonсароест, ки бо манзумаҳои баланди дostonӣ байни мардуми форсиабон ва берун аз он машхур гардидааст.

Боби сеюми рисола «Таҳқиқи қисми хунари шоирии Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ» ном гирифта, дар он забон ва тарзи баён, вазн, қофия, радиф ва хусусиятҳои бадеии ашъори онҳо ба таҳқиқ гирифта шудаанд.

Дар фасли аввали боби сеюм - **«Забон ва тарзи баён»** муҳимтарин викаҳҳои забонӣ ва тарзи баёни Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Восифи Бохтарӣ аз шоирони навгаро ва модерн аст. Биноан, забон ва тарзи баён дар шеърҳои Бохтарӣ фасех ва болиғ ва пурсалобат аст. Бохтарӣ шоирест бо ганҷинаи донишу маърифат ва захирае аз вожагон, ки маҳсул аз адабиёти кӯҳани форсии дарӣ аст. Ин фаровардҳои мероси кӯҳан забони вайро қавӣ ва ганӣ сохтааст.

Викаҳии муҳим ва қобили таваҷҷуҳи забони шеъри Бохтарӣ печидагӣ ва душворёбии ашъори вай аст. Шеъри Бохтарӣ дур аз фаҳми хонандаи **авом** ва камтаҷриба буда, бо хонандаи огоҳ сару қор дорад, ки ба умқи андеша ва дониши вай пай барад. Биноан, усули бостонгарой дар забони шеърҳои Бохтарӣ гоҳе чунон пухта, суфта ва шаффоф гардида, ки ҳар вожа расонандаи маонии шеърӣ мегардад, ammo гоҳе ин бостонгарой шаффофияпу осонфаҳмиро аз шеър рабудаст. Қорбурди вожагони кӯҳан ва қадим дар шеърҳои Бохтарӣ намоёнгари таваҷҷуҳ, огоҳӣ ва шинохти ӯ аз мутуни кӯҳан ва адабиёти гузашта метавонад бошад. Бостонгароии Бохтарӣ дар вожаҳои **тундар, тагарг, сипахбуд ва ситабр** ва **дигар овардани таркиҳои ровиёни бод, насичи ҳасти хеш, ҳазоми ҳандасии хат, лаҳзаҳои ташнаи субҳ**, хамаи ин аносир, дар як занҷираи навиштори қарор гирифта, забонро аз ҳолати оддӣ ва қобили фаҳмаш дур сохтааст ё симбулҳое, ки ба қор рафта, хонанда нахуст маънои ҳақиқӣ, сипас маънои маҷозӣ ва символикӣ онҳоро доништа, баъд метавонад ба мазмун ва муҳтавои шеър пай барад.

Усули дуввум ҷараёни символизми иҷтимоӣ ва таъсири он дар ашъори Бохтарӣ хеле хуб ба назар мерасад. Зеро намодгарой, намодпардозӣ ё симбулизм, яъне ба қор бурдани символ ё намод ба унвони як навъ шеваи баён дар хунар ва адабиёт истифода мешавад. Тафовути муҳиме, ки Бохтарӣ бо шоирони ҳамасри худ дорад, забони шеъри вай аст. Бохтарӣ бо диди жарф сатҳи зохиру ботини ашъ ё ва падидахоро мебинанд.

Ҳар падида дар шеъри вай арзиши намодин дорад, чӣ ба сурати мусбат ва чӣ манфӣ. Ба василаи ҳамин намодҳо Бохтарӣ эҳсосот ва инфиюлотии руҳӣ ва андешаҳои фалсафӣ ва ормонгаронаи хешро ба гӯши хонанда мерасонад. Дар шеъри Бохтарӣ аз ном ва унвони он гирифта то аҷзо ва аносир ташкилдихандаи онҳо дорои мафохими намодин ҳастанд. Чун **хони ҳафтум, барзахи тақвим, уBUR аз барзахи шаҳрипанзули озодӣ, уруҷ ё хокистар, хуршедро бояд оевхт, аз ҳазору дуввумин шаб**. Инҳо рамзвораҳоианд, ки барои кӯшодани гӯшаҳои андеша ва тасаввуроти Бохтарӣ истифода гардидаанд.

Муъмин Қаноатро метавон аз шоирони навогар дар шеъри муосири форсии тоҷикӣ хонд. Забони шеъри ӯ аз ду сарчашма падиҷ омадааст. Нахуст забони сабкӣ хуросонӣ ва дигар шеъри озод ё шеъри нимой. Баҳраварӣ аз ин ду

манбаъ ба таври яқсон сурат напазируфтааст. Вай бо яқчо қардани ин сарчашмаҳо сабки ҷадидеро асос гузошт ва шеърӣ наву тозае мухтас ба сабк ва шеваи хоси ҳеш бунёд қард. Забон ва тарзи баён дар офаридаҳои Муъмин Қаноат вижагии мунхасир ба худро дорад. Забони шеърӣ вай аз ҳар гуна таъкиду печидагӯӣ ва ибораҳои душворфаҳм мубаррост. Забонест содда, мутантан ва мустаҳкамӯ ораста бо вожаҳои зебо ва тозаи форсии тоҷикӣ, таркибҳои дилнишину тоза, ки метавон онро сахли мумтанъ гуфт.

Ҳасли дувуми боби сеюми рисола «**Символё намоддарашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ**» номгузорӣ шудааст. Забон ва баёни рамзӣ ва симбуликии Бохтарӣ аз барҷастагӣҳои шоирии ӯст. Дар бештари ашъораш, хусусан, дар шеърҳои нимой шоир аз ин шева барои намоён сохтани рӯйдодҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва ҳодисаҳои таърихӣ ва ғайра суд бурда, аз вижагӣҳои шеъраш шумурда мешавад. Шеърҳои симбулик ё намодгарони Бохтариро бештар дар ашъори озод, яъне нимой ва сафед метавон суроғ қард. Дар шеърҳои намодин ва символии Бохтарӣ забону тасвириҳо саҳт рознок ва муҳкам аст. Чунончи, шеърҳои «Ало, ё хаймагин», «Хони ҳафтум в-он гоҳ», «Хиргоҳи хокистар», «Инак, хатти убуру», «Бо гомҳои сабзи асотирӣ», «Бар чатри воҷтунаи тандис» ва «Садо, садои шикастан буд» ба ин мисол шуда метавонад. Аз дигар шеърҳои намодини Бохтарӣ шеърӣ «Нафрин» аст.

Охангарони шаҳри шақоват,

Оё даруни қураи рӯзи шумо ханӯз,

Ёде зи Кова аст.

Чуз парчами Ҳамиди таслим,

Боре дигар ба шонаи ин насли ёва аст? (6, 257)

Ба ҳар сурат, Бохтарӣ шоири симбулист аст. Биноан, забони шеърӣ вай забони содда ва авомфаҳм нест ва ҳамеша кӯшидааст, то аз мустақимсароӣ бигарезад.

Аммо баҳс дар мавриди забон ва тарзи баёни Муъмин Қаноат мутафовиттар аз Бохтарӣ аст. Тавре ки Соҳибназари Иронӣ соддагӣ дар забон ва баёнро, ки андешаву омоли Муъмин Қаноат молмоли гуфтаҳои ин муҳаққиқ аст, чунин тавсиф намудааст: «Расидан ба соддагии ростин дар шеърӣ орзуи ҳар шоир аст. Аммо ин на аз он навъи соддагии шеърҳои насрворест, ки чун аз зехни содда бебаҳра аз тахайюлотӣ шоирона таровиш қарда ва аз ҳар гуна робита шеъре холист, ҳатто хонандаи мубтадӣ низ бидуни таомилу тафаккур ба роҳати онро меҳонад ва тамои мекунад, балки ончунон соддагӣ, ки танҳо дар ҷашми як мунтақиди шеършинос маънӣ меёбад. Ба ибораи дигар, як мунтақид хуб медонад, ки тасвири соддаи шеър, пеш аз ин дар зехни муташаккили шоир таҳлилҳо ва таркибҳои лозимро анҷом дода ва дар ҳақиқат пас аз гузаштан аз софӣи замири ӯ ба соддагии феълӣ расидааст» (110, 125). Доир ба сабк ва забони шеърӣ ӯ Аскар Ҳаким менависад, ки «... шоир сабки соддаи классикӣ ва забони тозаи шеърӣ имрӯзо бо ҳам хеле мувофиқ намудааст ва ин барои ифодаи назм, ки асосаш дониш аст, кӯмак расонидааст» (146, 117).

Аз тамоизоти қобили тавачҷуҳ дар осори ин ду адиб забони шеърӣ онҳост. Бояд гуфт, ки алфозу таъбироти душворфаҳм ё калимаҳои сақали арабӣ ва

вожаҳои нисбатан дурушт дар шеърҳои Муъмин Қаноат нисбат ба Бохтарӣ ба назар намерасад. Аммо забони шеъри Бохтарӣ омехта бо вожаҳои душвор ва бегонаи арабию форсии дарию куҳан аст, забонест мураккаб. Фарқияти дигар ин аст, ки забони шеъри Бохтарӣ таҳти таъсири ҷараёни символизми иҷтимоӣ мебошад. Вале забони офаридаҳои Муъмин Қаноат забонест бидуни қадом таъкид ва ғӯшидагӯӣ, вале дар миёни шеърҳои Муъмин Қаноат ба вожаҳои бармехурем, ки қалимаҳо дар зимни доштани маъноӣ ҳақиқӣ маъноӣ намодин ва рамзӣ низ дорад. Баъзе қалимаҳо дар шеъри шоирони классик таҳти симбулҳои шеърӣ онҳо қарор гирифтааст.

Ба таври хулоса метавон ҳаде зад, ки рамзу символ дар ашъори Бохтарӣ ва Қаноат дар ду шакл дида мешавад:

1. Дар қолаби алфоз. 2. Дар сохтори кулӣ. Гоҳе танҳо вожагон дар маъноӣ ғайривокени худ ба қарор мераванд, монанди хуршед, моҳ, нур, хату ҳол ва гоҳе як ғазали маснавӣ ба шакли намодин ва баёни ҳақиқӣ омӯзаҳо мебардорад. Восифи Бохтарӣ симбулисттарин шоири Афғонистон аст. Символ дар офаридаҳои бар ду шакл мушоҳида мешавад. Аммо дар шеърҳои Муъмин Қаноат символ бештар дар қолаби алфоз нақшофаринӣ қардааст.

Дар фасли сеюми боби сеюм- **«Хусусиятҳои бадеии ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ»** мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Ҷанбаҳои балоғӣ ё вижаҳои ҳунарии равишҷоанд, ки матни оддиро ба матни адабӣ табдил мекунад. Замоне, ки қалом ҳунарии ва муҳайял шуд, забон аз тақмаъноӣ ва оддӣ ҳорич ва ба сӯи адабият ва ҷандмаъноӣ савқ дода мешавад. Дарёфт ва таъини мавқеи қорбурди ин ва ё он санъатҳои бадеӣ ҳаргиз маъноӣ онро надорад, ки хусусиятҳои бадеии ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ танҳо бо нишон додани ҷанде аз санъати бадеӣ ошқор қарда шавад. Воқеан, пажӯҳиши бадеияти осори адиб бояд чунон ба амал ояд, ки моҳияти таносуби ақлу ҳис, санъату офариниши он, усули инъикос ва эҷодқорӣ тавҷам бо унсурҳои адабии образи образофаринӣ, муносибати шаклу мазмун, сохту бастақорӣ, усули баён ва амсоли инҳо таҳқиқ ёбанд.

Дар шеъри Восифи Бохтарӣ санъатҳои балоғӣ хеле фаровон амсоли ташбеҳу истиора, талмеху дигар санъати адабӣ қорбурд шудааст. Чунончи, ташбеҳ дар шеърҳои Бохтарӣ бештар ҳиссӣ ба ҳиссӣ ва ҳиссӣ ба ақлӣ ё ақлӣ ба ҳиссӣ аст. Аз ташбеҳоте, ки басомади боло дорад, ташбеҳи балиғ, яъне, ки дар он адотро намеоваранд, бештар дида мешавад, ки ташбеҳи муҳокот ё ташбеҳи мучмал низ мегӯянд. Адоти ташбеҳ ва вачишаҳба дар онҳо зикр нашудааст.

Ва дастҳо ҳама ҷундашнаҳои зангогин,

Ва ҷашмҳо ҳама ҷун шишаҳои рангогин (6, 141).

Дар диссертатсия онд ба санъатҳои талмех, маҷоз, истиора, ташҳис, вожақорӣ, таносуб ё муруоти назир, тақрор ва ғайра дар ашъори Восифи Бохтарӣ намунаҳо оварда шуда, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Муъмин Қаноат дар қисмати истифодаи санъатҳои бадеӣ низомии балоғии ҳешро дорад. Вай аз аксар ороҳои сухан ба бехтарин вачҳ суд бурда, қаломашро ранг ва бӯи тоза ва дилпазир бахшидааст. Қорбурди санъатҳои ҷун маҷоз, ташбеҳ, истиора, устура, талмех, киноя, муруоти назир, ҷинос, сачъ, тавсиф, тақрор ҳама

дар шеърҳои вай нақшофаринӣ кардаанд. Масалан, дар шеъри «Пири гулфурӯшон», ки ҳамагӣ шаш мисраъ аст, нишон додааст, ки шеър бояд чи гуна заминаи шоирона ва хунармандона ва зебо дошта бошад:

Кухи Варзобро чӣ даврон аст,
Гӯи он пири гулфурӯшон аст.
Чомаи беқасаб ба бар дорад,
Локии шохӣ дар камар дорад.
Салтаи суф гирди сар дорад,
Сабади гул ба пеши бар дорад (7, 66).

Чанбаҳои балоғии шеъри Муъмин Қаноат ҳамчун ашъори Бохтарӣ домани васеъро дар бар дорад. Ин ду адиби ҳамзабон, шоирони маъногароанд, на шаклгаро бо зарофат ва навигариҳо сухани хешро зебову дилнишин сохта, бо маҳорат ва хунармандии халлоқона ҳар кадом сабку шеваҳои маҳсули хеш дар ироае пардозии ин чанба доштаанд. Ҳама санъатҳои шеърӣ дар ашъорашон қобили мулоҳиза ва мушоҳида аст. Санъатҳои бадеӣ дар шеърҳои ин ду адиб дар зимни пероиши калом бори маъноии хешро доранд.

Дар фасли чоруми боби сеюм «**Вазн, қофия ва радиф дар ашъори ҳарду шоир**» марида таҳлил қарор гирифтаанд. Таваҷҷуҳ ба масъалаи вазн дар шеър собиқаи тӯлонӣ дорад. Дар забони форсии дарӣ адибон ва шеършиносон аз қадим ба аҳамияти ин масъала таваҷҷуҳ кардаанд.

Бохтариро метавон яке аз арӯздонони мутабаҳхир дар сатҳи минтақа донист. Вай аз он шоирон ва шеършиносоне аст, ки вазни шеърро ба хубӣ медонад ва дар ин замина устод аст. Ҳатто дар баъзе аз шеърҳо шохиди навоариҳо дар ин замина мебошем. Чунончи, ӯ рисолае таҳти унвони «Суруд ва сухан дар тарозу» ишро кардааст, ки дарбаргирандаи пажӯҳишҳои густурда дар боби авзони шеъри форсии дарӣ ва арабӣ мебошад. Бохтарӣ бештар аз вазнҳои машҳур ва матбуи шеъри форсии дарӣ баҳра гирифтааст ва ғазалҳоро дар ёздаҳ то шонздаҳ ҳиҷо сурудааст. Тамоми ғазалҳояш дар чаҳор рӯкн (мусамман) мебошад. Кӯтоҳтарин вазро ғазали:

Хуршед гирифт дашту дараро,
Андӯх на сазост чуз шабпараро (6, 20).
ташқил медиҳад ва баландтарин вазро ғазали зер доро мебошад
Эй кош, эй ишқ, моро зи мо мераҳндӣ,
Ваз ҳоки мо з-оташу хун фаввора мечаҳндӣ (6, 25).

Матбуътарин ва пурбасомадтарин вазн дар ғазалҳои Бохтариро баҳри мучтаси мусамман (маҳбуни маҳзуф, маҳбуни аслам) ташқил медиҳад. Бисту шаш ғазал дар ҳамин баҳр ва аз шеърҳои нимой ҳаҷдаҳ шеър ба ҳамин вазн суруда шудааст, ки мачмуан⁴⁵ шеър дар ин баҳр мешавад.

Баъд аз баҳри мучтас, пурбасомадтарин вазн баҳри рамал ва баҳри ҳазач аст. Баҳри музореъ, мутақориб ва раҷаз дар таносуи он се баҳр камтар қорбурд дошта, дар мачмуъаи шеърҳои Бохтарӣ мутақориб мавриди истифода қарор гирифтааст.

Интиҳоби вазни муносиб яке аз аслтарин ва асоситарин рӯкно дар қоргоҳи шоир Муъмин Қаноат мебошад. Вай вазро мутобиқи мазмун ва

мухтавои асар интихоб карда, назар ба ҳолатҳои рӯҳии хеш ва тақозои асар вазни мувофиқро ба қор мебарад. Бахрҳои пурқорбурд дар шеърҳои Муъмин Қаноат - бахрҳои мутақориб, ҳазач, раҷаз ва рамал аст. Баҳри мутақориб дар ҳама давраи шоирӣ ӯ чӣ дар шеър ва чӣ дар дostonҳо мавриди истифода қарор гирифтааст.

Бохтарӣ аз **қофия ва радиф** бар иловаи арзишҳои зебошинохтӣ дар интиқоли маонӣ ва мафохим барои мухтаб ба хубӣ суд бурдааст. Қофия дар шеърҳои Бохтарӣ навъе кашф аст. Ба ин маънӣ калимаҳо ба сурати табиӣ ва ҳақиқӣ ҳамқофия шудаанд на ба шакли тасаннуъӣ. Бохтарӣ шоирест соҳибсабк ва ба ҳамин нигоҳ ӯ камтар тобеъи қавоиди қофиябандӣ дар шеър аст. Чунончи:

Эй кош, эй ишқ, эй ишқ моро зи мо мераҳондӣ,
В-аз хоки мо з-оташу хунфаввора мечаҳондӣ.
Ҳангоми ҳангомаҳомон, гум шуд насабномаҳомон.
Худ ки сазовор будем, моро бар ин хон ту хондӣ,
Мо хуфтағони фусунем, зиндониеи курунем,
Эй кош, оташ фишонӣ бар хоки мо мефишондӣ (6, 100).

Дар шеъри боло бар иловаи қофияҳои канорӣ, қофияи дохилӣ низ нақшофаринӣ дорад.

Ҳама шеърҳои Муъмин Қаноат (ҳатто шеърҳои нави ӯ) беқофия нестанд. Муъмин Қаноат дар арсаи суҳансарои сабк ва низоми мунҳасир ба ҳешро дорад. Вай шоирест маъногаро, шакли онро муҳим намеҳисобад. Тағйиротеро, ки дар шеър овард, як навъ омехтагӣ миёни шеъри нав ва шеъри классикӣ мебошад. Вай бо ҳама фароз ва фуруди шеъри нави ҷаҳонӣ ошноӣ ба ҳам расонидааст. Вияҷагии шеъри Муъмин Қаноат ин аст, ки вай муътақид ба қолабҳои суннатӣ нест, ҳар ҷо маънӣ тақозо кунад, вай мисраъро кӯтоҳ ва дароз месозад, аммо бо васфи ин навигарӣ вай дар овардани қофия дар охири мисраъ бепарво набудааст. Ба пораи зер таваҷҷуҳ кунед:

Ватан бо гиряву ханда,
Аз ин лабҳои пайваста,
Аз ин армони нашкаста,
Суҳан мегуфт... (12,23).

Радиф низ аз мукамалҳои шеъри ба ҳисоб рафта, Муъмин Қаноат ҳамчун Бохтарӣ аз ин шигарди ҳунари баҳраҳои хуб ва ба ҷо бурдааст. Дар байтҳои зер радиф ҳам дар охир ва ҳам дар миёнаҳои шеър нақшофаринӣ кардааст:

Дуои нек рӯҳатро
Давоми нек роҳатро! (16, 39).

Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ бо ин ки шоирони навгаро дар арсаи шеъри нав мебошанд, бо он ҳам қофияву радиф яке аз унсурҳои муҳимми шеъри онҳо ба шумор рафта, аз тамҳидоти сурудаҳои онҳо маҳсуб мешаванд. Метавон гуфт, ки Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ ба аҳамияти қофия ва радиф таъкид дошта, онро ҳам аз ҷиҳати маъноӣ ва ҳам аз ҷиҳати мусиқавӣ ба қор бурдаанд.

Дар **хулосаи** диссертатсия натиҷаи баррасии муқоисавии осори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ шабоҳатҳо ва тафовутҳои ба даст омадаро чунин хулоса мекунем:

1. Мутолиа ва баррасии ашъори ин ду шоир, ки дар мазомин ва дарунмояҳои фаровон дар бораи ишқ ба меҳан, мардум, забони модарӣ, таваҷҷуҳ ба таърих ва адаби қуҳан, ҷанг ва ғайра дорад, баёнғари басомади болои таърихият дар ашъори ҳар ду шоир аст, ки дар бисёре аз онҳо байни ду шоир нуқоти муштаракӣ фаровоне ба ҷашм меҳурад.

2. Хусусият ва барҷастагӣ, ки ин ду адбиро дар миёни ҳамруфтагон ва ҳамасрон мумтоз сохтааст, рӯ овардан ба мазмун ва дарунмояҳои буда, ки баёнғари ҳисси ватандӯстӣ дар шеър, дағдағаҳои иҷтимоӣ ва ормонҳои, ватанпарастӣ, ҳасрат ба гузаштаи шуқуҳманд, озодихоӣ, тараққигалабӣ ва ғайра мебошад. Ба ҳамин сабаб, ғоя ва мақсади асосии осори ин ду шоирро мавзӯоти миллӣ ва мардумӣ ташкил медиҳад. Агар ба ашъори Муъмин Қаноат ё Бохтарӣ назар биандозем, онҳо дарди муштаракеро бо мазмунҳои ҷудогонаи баён ва сабки хоси мунҳасир ба худифода карда, перомунӣ он суҳанпардозӣ кардаанд.

3. Аз мавзӯоти муҳими дигар дар шеъри онҳо аҳамият ва ҷойгоҳи ғазал мебошад. Бохтарӣ бо ғазалсароӣ вори муҳаррикаӣ шеър ва адабиёт мегардад ва то охир пайванди худро бо ин шакли шеърӣ қатъ намекунад. Вай дар шеъри нав тамоми пешниҳодҳои Ниморо бо тамоми усул ва қавоиди он ба қор гирифта, шеъри навро ба шакли шеваи Нимо пазируфта ва мутаассир аз Нимо аст. Дар ин шакли шеърӣ қиддӣ қор карда, ки фисади бештари ашъораш дар қолаби нимой ва сапед аст. Аммо Қаноат қолаби ғазалро як шакли классикӣ пиндошта, қуҳнагии онро дар асри ҳозир иқрор мекунад, ба ҳамин сабаб ғазал қам дорад ва аввалин офаринишҳои шеъриаш мустақод будааст. Муъмин Қаноат ба шеъри нимой он қадар пойбандӣ ва алоқамандӣ надорад ва дар шеъри нав мутаассир аз шеъри русӣ ва аврупоӣ буд. Худ раванди қадидеро дар шеъри нав ба вучуд овард, ки дар адабиёти муосири тоҷик бисолиқ аст. Сабки шеъри вай ҷарраёнест миёни шеъри классик ва шеъри нав. Ба ҳамин сабаб ғазал дар эҷодиёти вай қамтар дида мешавад. Ғазалҳои Муъмин Қаноат аз сздаҳ ё қорҳаҳ беш нест.

Дар асл Муъмин Қаноат шоирӣ дostonпардоз аст. Бехтарин офаридаҳои дар қолаби маснавиҳои озод ба шакл ва шеваи нав суруда шудааст. Қарчанд Муъмин Қаноат ғазали қам дорад, аммо навиғариҳо дар онҳо дида мешавад, пас ғазал дар сурудаҳои Муъмин Қаноат ҷойгоҳ ва мақом надорад ва шоир ба он илтифот ва таваҷҷуҳ надиштааст.

Ғазал дар офаридаҳои Бохтарӣ нисбат ба Муъмин Қаноат баҳсбарангез аст, чун Бохтарӣ бо ин ки бештарин ашъораш дар қолаби шеъри нав суруда шудааст, аммо қиддӣ ҳафт ғазал дорад ва то охир робитаи худро бо ғазал қатъ накард.

Дар умум, Бохтарӣ ҳамчун Муъмин Қаноат ба танг будани майдони ғазал ишораҳои дошта, баҳши бузурги шеърҳои дар қолабҳои озод шакл гирифтааст. Аммо қиддӣ ин қолабро нафӣ намекунад. Бохтарӣ аз шоирони тавоно ва донишмандест, ки дар ҳар ду шакли шеърӣ -ҳам классикӣ ва ҳам шаклҳои озод аз тавоноҳои мунҳасир ба худ барқурдор аст. Вай аз пешгомони ғазали нав дар Афғонистон аст. Мақоми ғазал дар сурудаҳои Бохтарӣ ҷойгоҳи вежагӣ дошта, ғазалҳои аз мондагортарин ғазалҳои нав дар таърихи ғазалсароии Афғонистон маҳсуб мегардад.

4. Дар масъалаи муқоиса ва татбиқи ҷанбаҳои муҳталифи осори ин ду суҳансаро нуктае, ки бештар ҷанбаи ифтироқ миёни онҳоро ташкил медиҳад, манзумаҳои баланди онҳост. Муъмин Қаноат дар асл шоири дostonсарост. Бештарин асарҳои ӯро манзумаҳои баланд ва мустақил ё dostonҳои манзум ташкил медиҳад. Бохтарӣ дар зимни доштани шеърҳои dostonӣ ё ривоятӣ як манзумаи нисбатан баландравое зери номи «Баёни номаи ворисони замин» дорад. Ин манзума дар қолаби шеъри озод мебошад. Шеърҳои ривоятии Восифи Бохтарӣ алоқамандӣ ва дилчаспии вайро ба ин сабки суҳанпардозӣ нишон медиҳад.

Муъмин Қаноат дар шакл ва шеваи dostonсарой сабк ва мактаби хешро дорад. Вай дар ин роҳ жанри тозаи dostonҳои «лиро-эпикӣ» ё «хамосӣ – гиноӣ»-ро бунён гузошт. Dostonҳо аз бофт ва сохти мустаҳкам, манпикӣ ва ҷадид бархурдор аст. Осори ин марди бузург чи пеш аз таҳавул ва чи баъд аз таҳавул аз намунаҳои бехтарин ва навтарини адабиёти форсии тоҷикӣ ба шумор меояд. Dostonҳои Муъмин Қаноатро на аз назари шакли қолаби суннатӣ гуфтан ва на шеъри нимой нашоёд, dostonҳо як навъ омехтагӣ миёни адабиёти классикӣ ва адабиёти нав доранд. Ин қор маҳорати хунарӣ ва бархурдорӣ аз дониши аълои шоирро нишон медиҳад. Ӯ бо маҳорат ва қареҳаи зотӣ сабки тозаи адабиро офаридааст. Пас, метавон dostonҳои Қаноатро аз назари шаклӣ «маснавиҳои озод» ё тавсеаёфта гуфт. Бохтарӣ як шоири равоист, бо шеърҳои шоиронаи dostonвор, аммо Муъмин Қаноат дар асл шоири dostonсарост бо манзумаҳои баланди dostonӣ.

5. Тафовути ҷиддии қобили тааммул дар муқоисаи ашъори онҳо, забон аст. Забони шеъри Бохтарӣ забони фоҳири адабӣ ва як забони рамзӣю симбулик мебошад ва шеъраш печида, ибҳомомез ва душворёб. Ин душворгӯӣ ва печидасароӣ бештар дар шеърҳои озод ё нимой дида мешавад. Чун шеъри Восифи Бохтарӣ тахти ҷараёни симбулизми иҷтимоӣ шакл гирифтааст, ба ҳамин сабаб, забон ва тарзи баёни ӯ душворёб аст.

Забони шеъри Муъмин Қаноат зебо ва мустаҳкам ва наздик ба сабки хуросонӣ мебошад. Метавон онро сахли мумтанеъ гуфт. Чун дар адабиёти Шӯравии собиқ бинобар ҳоким будани идеологияи коммунистӣ, шоирон наметавонианд каломӣ хешро пӯшида ва мармуз баён кунанд. Ба ҳамин сабаб, забон ва баён дар ашъори Муъмин Қаноат содда, пурқудрату зебост ва символ дар шеъри Муъмин Қаноат дар сохтори алфоз таҳаккуқ ёфтааст, чун шеъри муосири тоҷик тахти таъсири шеъри рус ба вучуд омад, шоирон пайрави он буданд. Ба ҳамин сабаб, шеъри Муъмин Қаноат аз ҷараёни шеъри симбулизми иҷтимоӣ дар Эрон фарқ дорад, аз Восифи Бохтарӣ бошад, забонест, ки суқлат ва ибҳомгароиро дар пай дорад, яъне забонест душворфаҳм ва мураккаб. Ва симбулҳо дар шеъри Бохтарӣ ҳам дар қолаби алфоз ва ҳам дар сохтори кулӣ нақшофаринӣ кардааст.

6. Ҷанбаҳои балоғии шеъри Муъмин Қаноат ҳамчун Бохтарӣ доманаи васеъро дарбар дорад, бо он ки ин ду адиби ҳамзабон ва шоирони маъногароянд. Бо он ҳам бо зарофат ва навигарӣҳои суҳани хешро зебо ва дилнишин сохта, бо маҳорат ва хунармандии ҳаллоқонаи ҳар қадам сабк ва шеваи маҳсули хешро дар ироаи пардозии ҷанбаҳои балоғӣ доштаанд. Ҳама санъатҳои шеърӣ дар ашъорашон қобили мулоҳиза ва мушоҳида аст. Санъатҳои бадеӣ дар шеърҳои ин

ду адīb дар зимни пероиши калом бори маънои хешро доранд. Аз ороҷе, ки дар шеърӣ инҳо тақрибан яксон ба назар мерасад ва тозагӣ доранд, санъати ташхис ва ташбеҳҳои ҳиссӣ, ҷинос, сачъ ва тақрор мебошад. Вале дигар ороҷҳо низ дар шеърҳои ҳастӣ ёфтааст.

7. Вазн аз дигар масъалаҳои таҷриба дар осори онҳо аз зӯвҷҳои қобили баррасӣ ва муҳим дар девони ашъори ин ду шоир мебошад. Восифи Бохтарӣ дар баҳрҳои мусталаҳ дар забони дарӣ ва арабӣ, ҳар ду бо тавоноии комили шеър суруда ва танаввуъи вазни ашъори ӯ ин ҳарфро ба субот мерсонанд. Корбурди бештар аз 50 вазн дар ашъори Восифи Бохтарӣ таъйидкунандаи ин ҳарф аст, аммо Муъмин Қаноат аз доираи авзони махсуси забони форсӣ ва муштарак дар забони дарӣ ва арабӣ по берун нагузоштааст.

8. Ин ду шоир гармонӣ ҳам дар авзони солим ва ҳам дар авзони мазоҳиф шеър сурудаанд. Ва аммо авзони арӯзи ва мусиқӣ ба қор рафта, дар девони шеърӣ ин ду шоир ва баррасии ин ки Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ бештар қадом баҳрҳоро мавриди назар қарор додаанд, бо диранг дар муҳтавои ашъорашон метавон ба хубӣ дарёфт, ки ин ду шоир бо огоҳӣ ва шинохте, ки аз мусиқии шеър ва баҳри арӯзи форсӣ -дарӣ доштаанд, барои ҳар мавзӯ ва мазмун баҳри муносиби ҳамон мавзӯро интихоб карда, то бар таъсири сухани хеш афзуда бошанд.

Натиҷаҳои асосии диссертатсия дар таълифоти зерини муаллиф инъикос ёфтааст:

а) Монография

[1-М]. Фаттона Бадахш. Ҷанбаҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ дар осори Муъмин Қаноат ва Восифӣ Бохтарӣ (таҳқиқи киёсӣ)-Душанбе: “Мулқвар”, 2020.-216 с.

б) мақолаҳои интишорёфта дар маҷаллаҳои тақрибшаванда

[1-М]. Фаттона Бадахш. Андешаҳо онд ба зиндагӣ ва осори Восифи Бохтарӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ (бахши илмҳои ҷомеашиносӣ, гуманитарӣ ва филологӣ). - Душанбе, 2017, №4. - с. 136-141.

[2-М]. Фаттона Бадахш. Баррасии ҷанбаҳои таърихӣ дар ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ (бахши илмҳои ҷомеашиносӣ, гуманитарӣ ва филологӣ). - Душанбе, 2018, №3 - с. 202-210.

[3-М]. Фаттона Бадахш. Символизм дар ашъори Восифи Бохтарӣ ва Муъмин Қаноат // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ (бахши илмҳои ҷомеашиносӣ, гуманитарӣ ва филологӣ). - Душанбе, 2019, №3 (80). - с. 140-149.

в) Мақолаҳо дар маҷалла ва маҷмӯаҳои илмӣ

[1-М]. Фаттона Бадахш. Ҷойгоҳ ва мақоми шоирони Афғонистон дар “Намунаи адабиёти тоҷик”. Маҷмӯаи мақолат // Маводи ҷамъиши илмӣ байналмилалӣ

“Устод Садриддин Айни поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ”
(Душанбе, 16-17 апрели 2018)-Душанбе, 2018. -с. 124-128.

На правах рукописи

УДК 891.550

ФАТТОНА БАДАХШ

**ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ
АСПЕКТЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МУЪМИНА
КАНОАТ И ВАСИФА БОХТАРИ**

(сравнительный анализ)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук

Специальность: 10.01.01 – Таджикская литература

Душанбе – 2020

Диссертация выполнена на кафедре теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни.

**Научный
руководитель:**

Худойдодов Аъзам Овлододович, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни

**Официальные
оппоненты:**

Рахмонов Шохзамон, доктор филологических наук, профессор, заведующий отделом современной литературы Института языка и литературы имени Рудаки АН Республики Таджикистан

Ваххобзаде Рустам Иляс, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

**Ведущая
организация:**

Таджикский государственный институт языков им. Сотима Улгзаде

Защита диссертации состоится «17» сентября 2020 года в 13⁰⁰ часов на заседании Диссертационного совета БД. КОА – 028 при Таджикском государственном педагогическом университете им. Садриддина Айни (734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121).

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке и на сайте Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни www.tgpu.tj.

Автореферат разослан _____ 2020 г.

**Ученый секретарь
Диссертационного Совета,
к.ф.н., доцент**

Мирзоалиева А.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИССЕРТАЦИИ

Актуальность темы. Исследование литературных связей, традиций и сотрудничества между персоязычными странами является актуальным и достойным особого внимания. В число этих стран входят Афганистан и Таджикистан, которые с древних времен объединяет религия, культура, язык и история.

Таджикская литература, являясь неотъемлемой частью древней и богатейшей литературы на персидском языке, пустила глубокие корни на территории Фарорада и Таджикистана. Этот регион, изначально бывший территорией арийского языка и литературы, в XVI веке по христианскому летоисчислению отделился от Ирана и Афганистана, по причине чего политические и культурные связи Ирана, Афганистана и Таджикистана на определенный период времени были прерваны. Россия во второй половине XIX в. завоевала эту территорию, а в советское время он стал частью Союза Советских Социалистических Республик (СССР), после чего персоязычные народы исторически стали развиваться в отдельности, самостоятельно и, в силу этих обстоятельств, язык и литература этих народов, в какой-то степени, стали отличаться. Но, несмотря на это, культура и литература таджикского и афганского народов постоянно соприкасались друг с другом. После развала СССР и обретения Таджикистаном независимости, связь персоязычных народов постепенно восстановилась и стала успешно развиваться. Важнейшей ветвью этих связей явились литература и культура, которые, в силу объективных и субъективных причин, пережили сложные духовные и исторические трудности, но, несмотря на это, связи двух ветвей единой персидской литературы, одно время, в какой-то степени ослабли, но не прервались.

Актуальность темы диссертации также состоит и в том, что сравнительный анализ творчества многих поэтов и писателей, в том числе таджикского поэта Муъмина Каноата и афганского поэта Васифи Бохтари, раскрывая схожесть и различия, исторический путь развития и многие другие проблемы, дает представление об общем состоянии литературы этих народов. Следует отметить, что данная тема в таджикском и афганском литературоведении исследуется впервые, что говорит об актуальности и научной новизне работы.

Степень изученности проблемы. Муъмин Каноат и Васифи Бохтари являются известными и успешными поэтами, о жизни и творчестве которых написано множество научных трудов, написанных в виде статей, книг, эссе и диссертаций, которые можно разделить на несколько групп:

- **Первую группу** составили исследования таджикских литературоведов, раскрывающих творчество поэта с позиций

литературной критики: С. Табаров, Х. Отаханова, Ю. Акбаров, А. Хакимов, А. Саттаров, А. Сайфуллаев, Сафар Абдулло, Рустам Ваххоб и других, многие из которых посвящены разным аспектам жизни и творчества поэзии М. Каноата.

- **Вторую группу** составили научные труды известных литературоведов, посвященные художественным особенностям поэзии: Рахим Мусулманиён, Худои Шариф, Абдулхамид Самад, Хуршеда Отаханова, Юсуф Акбаров и др.

- **В третью группу** вошли научные статьи, беседы и высказывания исследователей и критиков Ирана, Афганистана, России и Европы, сыгравшие важное значение в определении места и роли поэта в персидско-таджикской литературе, например, труды иранского ученого-литературоведа Алиасгара Шеърдуста. В своих произведениях исследователь, изучив различные стороны творчества Муъмина Каноата, раскрывает его особенности перед таджикскими и иранскими читателями. Афганские учёные Муджиб Мехрдо и Бехруз Забехолла в монографии «Звеня колокольчиком, прошел дождь» («Зангӯлазанон гузашт борон») (Кабул: Ормоншахр, 1390) анализируя творчество М. Каноата, знакомят афганских читателей с известным и талантливым таджикским поэтом. М. Мехрдо в газете «Восемь рассветов» («Хашт субх»), опубликовал беседу с Муъмином Каноатом под заголовком «Наши стихи - стихи жизни» (Шеъри мо шеъри зиндагист). Русский ученый Виктор Скачѳев в статье «Сила слов Муъмина Каноата» («Нерӯи сухани Муъмин Қаноат») и чешский литературовед Иржи Бечка в книге «Персидская литература в Таджикистане»(36) («Адабиѳти форсӣ дар Тоҷикистон») (Тегеран, «Алхудо», 1372) раздельно рассматривают биографию и творчество М. Каноата.

О различных аспектах творчества Васифи Бохтари, прежде всего, отраженных в произведениях самого поэта, имеется множество статей и монографий исследователей Ирана и Афганистана, посвященных роли и месту поэта в персидско-таджикской литературе. Монографии афганских исследователей Шарифа Саиди, Мухаммад Садика Дехкана, Гулнара Бахмана и иранских литературоведов Мухаммадхусайна Джаъфариѳна, Бехруза Сарвати и некоторые другие статьи в газетах, представленные читателям, раскрывая поэтическое мастерство Васифи Бохтари, содержат весьма интересные и полезные высказывания и рассуждения.

Источники исследования. Диссертация выполнена на основе сборников стихов, отдельно изданных поэм (1963, 1967, 1970, 1972, 1979, 1980, 1983, 1985 гг.), избранных произведений (в двух томах, 1982), избранное (1984), «Моѳе имя – Таджикистан» (2013) Муъмина Каноата и произведений Васифи Бохтари в двух томах (год издания 1395 солн. х.), художественных и научных произведениях поэта.

Цель и задачи исследования. Роль и место Муъмин Каноата и Васифи Бохтари в истории современной литературы двух стран – Таджикистана и Афганистана весьма важны и значимы в процессах формирования и эволюции поэзии этих стран. Особенности их мировоззрения, миропонимания, события из личной жизни и социальная значимость их произведений определяется только в сравнении. Творчество этих двух высокообразованных и талантливых литераторов, признанных известными, прославленными поэтами, к сожалению, до настоящего времени не стала объектом всестороннего, глубокого литературного анализа. Определение их индивидуальных творческих особенностей, а также роль и место в литературном процессе позволяет понять и оценить особенности их художественного мышления и мировоззрения. Для достижения этой цели необходимо, прежде всего, обратить внимание на художественные стимуляторы литературного процесса, затем определить их роль во внутренних связях, являющихся результатом литературной деятельности. Исходя из вышесказанного, следует, что диссертация посвящена сравнительному анализу исторических и социальных аспектов творчества двух известных литераторов, с применением критики и определения схожестей и различий в написанных ими произведениях. Изучению и анализу подвергнуты соответствия и несоответствия в современной таджикской и афганской литературе 60-х годов XX в., и само литературное творчество Васифи Бохтари и Муъмина Каноат. Исходя из вышесказанного, нами были изучены и проанализированы следующие вопросы:

- сравнение историко–социальных аспектов стихов Муъмина Каноата и Васифи Бохтари;
- соответствия и несоответствия в использовании ими поэтических форм;
- изучение единства мыслей поэтов в содержании и тематике их творчества;
- газель и её место в поэзии Васифи Бохтари и Муъмина Каноата;
- поэма и её эволюция в их стихах;
- стиль и художественные особенности, особенности языка в их творчестве.

Теоретические основы и методология исследования. Диссертация написана с использованием исторического, историко – сравнительного методов, аналитической концепции исследования языка и стиля художественного произведения; типологического анализа жанров и структуры литературных произведений. В процессе исследования мы также опирались на теорию, методологию исследования и передовой опыт известных ученых – литературоведов Европы и Востока, таких, как: Иржи Бечка, Б.В. Томашевский, В. М.

Жирмунский, И. С. Брагинский, Садриддин Айни, Холик Мирзоаде, Абдулгани Мирзоев, Рахим Мусулманиён Кабадиёни, Хуршеда Отаханова, Худои Шариф, Худойназар Асозаде, Аскар Хаким, Абдунаби Саттарзаде, Сафар Абдулло, Рустам Ваххоб, Шохзамон Рахмон, Абдулкаюм Кавим, Мухаммад Козим Козими, Афзал Банувол, Шамсулхак Ориёнфар, Шуджоуддин Хуросони, Барзинмехр, Мухаммад Солех Росих, Махмуд Футухи, Абдулхусейн Зарринкуб, Ризо Барохани, Сирус Шамисо, Мухаммадтаки Бахор, Озар Амир Исмаил, Маджид Яктои, Тоо Нидо и др.

Научная новизна диссертации состоит в том, что в литературоведении Таджикистана и Афганистана настоящее исследование является **первым** научным трудом, раскрывающим историко – социальные аспекты произведений Васифи Бохтари и Муъмина Каноата, особенно в их поэтических произведениях. В работе **впервые** особое внимание было уделено роли и месту газели в поэзии Васифи Бохтари и Муъмина Каноата, а также поэме и эволюции её структуры, языку и стилю изложения, метрике, рифме, рефрену, художественным особенностям, общности и отличиям в тематике и содержании их стихотворений. Все эти вопросы исследованы в сравнительном ракурсе.

Теоретическая и практическая значимость диссертации. В работе впервые на основе обширного литературоведческого материала обоснованы и научно доказаны историко – социальные аспекты, схожести и различия в творчестве двух известных поэтов разных стран. Материалы исследования автора работы могут помочь соискателям научных степеней и ученым - литературоведам в их научных изысканиях; могут быть использованы при написании учебников и учебных пособий для вузов и средних общеобразовательных школ. Результаты и выводы, полученные в процессе проведения исследования, могут быть полезны преподавателям, студентам, докторантам, магистрантам вузов Таджикистана, Ирана и Афганистана при изучении истории персидской, таджикской и афганской литератур, истории литературных связей, истории перевода, при чтении специальных курсов и семинаров, написании дипломных, курсовых работ и рефератов.

Положения, выносимые на защиту:

- **Сравнение историко – социальных аспектов поэзии Муъмина Каноата и Васифи Бохтари.** Исторические аспекты стихов Муъмина Каноата и Васифи Бохтари доказывают, что оба поэта, находясь под влиянием социально-общественных условий определённого периода времени, в виду схожести социальной сферы обратили особое внимание на такие сложные внутренние и внешние проблемы, как: протест против насилия и эксплуатации; национальная гордость; патриотизм; связь культуры и литературы; история народов и возвращение к своему настоящему прошлому.

- Поэтические виды в творчестве Муъмина Каноата и Васифи Бохтари. Муъмин Каноат является основоположником нового стиха и своего стиля в таджикской литературе. Наиболее используемые формы в творчестве Муъмина Каноата – это мустазод, новый мустазод, мусамматное трехстишие типа нового мустазода, четырехстишие в форме мусаммата, трехстишие в форме мустазода и месневи (поэма). Мало используемыми в его творчестве являются газель, касыда (ода), китъа, рубаят и дубайти (двустиишие). У Бохтари же наиболее используемой классической формой является газель. Большая часть его стихов, написана в свободной форме.

- Общность и различие в тематике и содержании стихов Муъмина Каноата и Васифи Бохтари. Изучение и анализ произведений этих двух поэтов показали, что в их стихах имеются и схожести, и различия, как в тематике, так и в содержании. Заметной общностью этих поэтов являются поиски нововведений в поэзии, стремление к обновлению поэзии, что привело их к созданию своего индивидуального стиля. Другая общность заключается в отображении очень важной темы – это боль своей нации и своего народа, что чувствуется при чтении их произведений.

- Схожести и различия в идеях и структуре стихов Муъмина Каноата и Васифи Бохтари. Бохтари и Каноат стремились создавать стихи в новых классических формах. В их литературном наследии наблюдаются следующие структурные общности: ломка традиционных структурных форм; нововведения в структуру и смысл; введение в стихи предания и легенд; описательные стихи; философские стихи и т.д. Структурные отличия просматриваются в следующем: ломка языковых нормативов в тексте стихов; необычность языка и поэтической атмосферы; подытоживание приведенных сведений в стихе; непонятность и запутанность поэтического языка; социальный сумбулизм; склонность к отображению античности.

- Роль и место газели в стихах Муъмина Каноата и Васифи Бохтари. Муъмин Каноат и Васифи Бохтари в своем творчестве, по сравнению с формами нового стиха, меньше обращались к форме газели. Бохтари, в сравнении с М. Каноатом, особо относился к газели и неоднократно выражал свою любовь и привязанность к ней.

- Эпика и её структурная эволюция в творчестве Муъмина Каноата и Васифи Бохтари. Муъмин Каноат, действительно, является поэтом – эпиком. В большинстве его произведений прослеживается высокий дух и пафос. У Бохтари также имеются эпические стихи, написанные на основе преданий и легенд.

- Стиль и художественные особенности стихов Муъмина Каноата и Васифи Бохтари. Соответствия в творчестве этих поэтов большей частью создают художественные средства украшения речи, наряду с которыми, они вносят и смысловую нагрузку. Из множества

украшений речи в стихах этих литераторов почти в равной степени использованы иносказания (мачоз), метафора (истиора), олицетворение (ташхис), сравнение (ташбеххо), рифмованная проза (саць), антитеза (тазод), аллюзия (галмех), повтор (такроп) и др.

- **Язык и стиль изложения, метр и рифма в стихах Муъмина Каноата и Васифи Бохтари.** Важной особенностью поэтического языка Бохтари, достойной внимания, являются его витиеватость, запутанность и сложная воспринимаемость. Стихи Бохтари далеки от понимания простого и неопытного читателя. Язык стихов Каноата же берет начало из двух источников. -Во-первых, это язык хорасанского стиля, а, -во-вторых – это свободный стих или стих в стиле Нима Юшича. Но использование этих источников поэтом неодинаково.

Апробация работы и публикации результатов исследования. Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на заседании кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни 24 октября 2019 года, протокол № 2. Полученные результаты и материалы исследования докладывались автором на Международной конференции, посвященной 140-летию Садриддина Айни (16 апреля 2018 года) и на ежегодных научно-теоретических конференциях профессорско-преподавательского и студенческого коллектива ТГПУ имени Садриддина Айни (2016 – 2019 гг.).

Основные положения и результаты исследования опубликованы автором в 4 статьях, 3 из которых напечатаны научных журналах, рекомендованных ВАК РФ и ВАК РТ при Президенте Республики Таджикистан.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав и одиннадцати разделов, заключения и списка использованной литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснованы важность и актуальность темы исследования; дана характеристика степени её изученности; определены цель и задачи, объект, предмет и методы исследования; раскрывается научная новизна, теоретическая и практическая значимость; приведена методология и обоснованы научные положения, выносимые на защиту.

Первая глава диссертации «Исследование исторических и социальных аспектов произведений Муъмина Каноата и Васифи Бохтари» состоит из четырех разделов.

В первом разделе «Исторические и социальные стороны произведений Муъмин Каноата и Васифи Бохтари» раскрываются исторические аспекты стихов этих двух поэтов, борцов за сохранение

богатого, красивого наследия родного языка и всемирно признанной литературы Таджикистана и Афганистана.

Одной из особенностей современной персидской поэзии является целенаправленное отражение социальных и исторических проблем. Социальное содержание в современной поэзии считается яркой и важной особенностью использования социальной тематики. Поэты смогли создать исторические и социальные произведения, сохранить национальный менталитет, культуру и древнюю историю своего народа. Они внесли весомый вклад в пробуждение и самосознание народа при социальных и политических преобразованиях общества.

В этом разделе определен историко-социальный фундамент и выявлена схожесть следующих факторов в творчестве этих двух поэтов:

- оба поэта современники и новаторы в своих стихах уделяют особое внимание смысловой стороне стиха и не безразличны к существующим в обществе проблемам и трудностям, отображающих в своих стихах;

- изучаемые поэты считаются новаторами в современной таджикско-персидской литературе;

- их стремления и интерес направлен на воспроизведение исторических и социальных событий и хроники;

- оба поэта являются единомышленниками в изложении сложных вопросов и имеющихся проблем.

Второй раздел «Критика и исследование роли и места женщин в стихах Муъмина Каноата и Васифи Бохтари (сравнительный анализ)».

Критика и исследование роли и места женщин в обществе имеет весьма важное значение, ибо женщина в обществе – это большая, созидательная и активная сила.

Взгляд Бохтари на проблему женщин – это описание их состояния, когда на протяжении всей истории они подвергались насилию, были забитыми и бесправными, не имели голоса и права. В стихотворении «Ало, или палаточная» («Ало, ё хаймағӣ») он описывает женщин в постоянной опасности насилия, смерти и эта тенденция звучит во всех его стихах, посвященных женщинам:

... Ки ман ҳамсои Қобилро аз нимрух дидам,
Ба дасташ нимтоҷи сурх аз зайтуни нафрин буд.

Ва ӯ он нимтоҷи сурхро бар тора кард бинҳод,
Надонам аз шигифтӣ буд ё аз тарс.

Ки ногаҳ сиккаҳои поки чашмони ту дар он
обгир афтод,

Ту дар гахвораи хобе гиёҳи гирия сар
додӣ... (6, 135).

... Я увидел профиль соседа Кобила,
В руках у него была красная головная повязка
И, эту красную повязку он вешал на веревку,
Не знаю, от удивления или от испуга,
Неожиданно, чистые зрачки твоих

глаз наполнились слезами,

Ты в колыбели сна начала плакать... (6, 135)*

Женщины в стихах Бохтари похожи своими судьбами – они беззащитны, угнетены. Постоянно мы видим женщину, судьба которой намного тяжелая, в сравнении с себе подобными.

У женщин в стихах Муъмин Канюата различные судьбы, не похожие друг на друга. Женщинам он дает разные оценки, и описания его разнообразны. Так, в ниже приведенном отрывке он показывает роль женщины в обществе и так описывает её силу и жизненную деятельность:

Рафт он давр
Бале рафт...
Замоне омад,
Ба дили кухначахон боз чавонй омад.
Зан кунун гашт дигар,
Гашт дигар маънии он... (7,25).

Ушло то время,
Да, ушло...
Настало время,
В сердце старого мира вновь молодость вошла.
Женщина теперь преобразилась,
Другим стало понятие о ней ... (4, 25)

Женщины в стихах Муъмина Канюата свободны, смелы, трудолюбивы, выносливы, терпеливы и сильны. Своей силой она может повернуть колесо истории вспять и добиться, чтобы на страницах истории осталось её имя. Взгляд Муъмина Канюата на женщину светлый. Он считает её роль в обществе очень важной:

Ту на мошину на охану на фӯлодй,
Одамй, одами оддиву вале озодй... (7,14).

Ты не машина, не железо, не сталь,
Ты Человек, человек простой, но свободный... (7,14)

Муъмин Канюат прославляет бескорыстную, всеобъемлющую материнскую любовь, считая её место и социальную ценность живой, в стихе «Сила материнства» («Мехвари модар») её чистоту, щедрость и силу сравнивает с солнцем:

*стихи приведены в подстрочном переводе автора
Дар гармию покиву чаҳонорой,
Ки бошад офтобро ҳамтой? (16, 71).

По теплоте, чистоте и украшению мира,
Кто может сравниться с солнцем? (16, 71)

Анализ стихов Муъмина Каноата и Васифи Бохтари, посвященных женщинам позволил сделать вывод, что эта проблема рассматривается в тесной связи с социальными вопросами.

В третьем разделе первой главы **«Поэтические виды в творчестве Муъмина Каноата и Васифи Бохтари»** дан анализ творческой школы поэтов при создании стихов.

Муъмин Каноат является одним из известнейших поэтов в таджикской поэзии и одним из первых, кто в Таджикистане принял свободный стих и использовал его в своем творчестве. Он показал свой талант во всех видах классической поэзии, введя в неё форму и содержание изменения, и, именно в этом, он достигает больших успехов. Его смелый шаг в перемещении или связывании классических и современных форм поэтики, привел к появлению нового течения в таджикской поэзии. Мало было поэтов, сумевших принять эти формы поэтики. Он начал вводить новшества в старые формы классической персидской поэзии и постепенно перешёл к применению нового аруза.

Творчество Муъмина Каноата можно разделить на две группы произведений: а) лирические стихи; б) поэмы.

Своё творчество Муъмин Каноат начал с создания мустазодов, что противоречило началу творчества многих поэтов. По мнению профессора Рахима Мусулманиёна: «Обычно поэты на начальном этапе своего творческого пути оттачивают свое мастерство, сочиняя тахмис и тасдис (стихи, состоящие из пяти и трех бейтов), ...но Муъмин Каноат больше писал мустазоды и таким образом вошел в литературу. Ясно, что мустазод дал поэту возможность заняться новаторством и определить границы возможности своей поэзии...» (66, 17).

Газель является наиболее используемой и изменяемой формой стиха персидской поэзии, которой поэты Таджикистана и Афганистана проявляют особое внимание и интерес.

Месневи (поэма) форма, которая, в сравнении с другими поэтическими формами, в творчестве Каноата занимает большое место. Большая часть первых стихов поэта сложена в форме месневи. Необходимо отметить, что поэт использует два типа месневи: один тип месневи создан им без ломки или с соблюдением краткости и длины строк (мисраъ); другой тип – это «свободные месневи», несмотря на то, что отличий от обычных месневи немного, в них

сознательно поэтом изменен метр, исходя из чего некоторые строки (мисраъ) короче или длиннее. Пример:

Дар гармиву покиву чаҳонорой.
Кай бошад офтобро хамтой.
Аз тобиши ӯ чумла набототи чаҳон,
Шуд соҳиби чон.
Раҳшандагии ҳаёт аз шӯълаи ӯст,
Олам ба шарофати чамолаш некӯст.
Як рӯз агар нур набошад ба замин,
Дунёст ғамин (7, 13).

По теплоте, чистоте и украшению мира,
Когда будет что-то равное солнцу?
От его сверкания все растения мира
Обрели жизнь.
Блеск жизни от его лучей,
Мир благодаря его красоте хорош.
Если один день земля останется без его света,
Весь мир будет печален (7, 13)

Мумин Каноат маленькие формы месневи использует для создания рассказов и стихов, а большие формы использует в эпике. Он также месневи больше использует в эпике. В качестве примера можно привести эпические поэмы «Голоса Сталинграда» («Сурӯши Сталинград»), «Колыбель Сино» («Гаҳвораи Сино»), «Звезда Исмата» («Ситораи Исмат») и др.

У Муъмина Каноата имеются также месневийные газели. Например, стих «Весна и красота» («Баҳор ва хусн») имеет особенности месневийной газели:

Баҳор шуд, гули ман, хез, азми саҳро кун,
Зи кафшу курта кори ту зебу оро кун.
Намол усма ба қошат дилам сиёҳ макун,
Намол сурҳӣ ба лабҳои худ гуноҳ макун (16, 69).
Настала весна, мой цветок, встань, пойдӣ в степь,
Укрась себя обувью, одеждой.
Не мажь брови басмой, чтобы не опечалилось
моё сердце,
Не крась губы помадой, не согрешӣ (16, 69)

Каноат меньше всего написал стихов в формах касыды (ода), китъа (отрывок), рубаи (четверостишие) и дубайти (двустиишие), но они имеются в его литературном наследии.

Много стихов у Каноата в форме четверостишия - чаҳорпора или мураббаъ. Важным и интересным моментом в творчестве этого поэта является то, что он не всегда соблюдает традиционные формы стиха. Во втором сборнике стихов поэта, в основном, собраны стихи в

традиционных формах, хотя можно найти и новаторские и измененные произведения.

Муъмин Каноат считается зачинателем нового стиха в Таджикистане, на этом пути он приобрел свой стиль, можно сказать даже, школу. В свободных стихах Каноата можно увидеть особенности индивидуального стиля:

Хукумат дар сари минбар,
Хиёнат аз паси чодар.
Сипоҳӣ дар замину бешаю дарё,
Ҳама як роҳро пӯё,
Ки гардад инкилоб қавмҳо бе сар... (13, 14).

Власть на трибунах,
Измена за паранджой.
Военные на земле, лесах и море,
Все идут одной дорогой,
Как грянет революция, люди без руководителей... (13,14)

Муъмин Каноат в новом арузе (метрическая система в персидской просодии – Ф.Б.) соблюдает особенности классических форм. Естественно, в какой-то степени наблюдается смешивание этих двух форм, потому что эксперименты с новым стихом он начал с классических форм и не смог полностью порвать связь с классикой. Новаторские эксперименты он большей частью начинал с форм мусаммата, затем перешел к другим формам. Самыми часто используемыми формами в стихах Каноата являются мустазад, новый мустазад, трехстишный мусаммат нового мустазода, четырехстишный мусаммат, трехстишный мустазад и месневи. Мало используемыми формами являются газель, касыда, китъа, рубаи и дубайти.

Бохтари, как и Муъмин Каноат, реализовывал свои поэтические возможности во многих формах персидско-дари поэзии - в классических, как газель, касыда, китъа, месневи, мусаммат, дубайти, четверостишие, рубаи, трехстишие. Без его внимания не остались и новые формы, а также стихи в стиле Нима и белый стих. Надо отметить, что все эксперименты поэта были успешны. Из классических форм стиха наиболее часто используемой формой у Бохтари является газель, другие стихи сложены им в стиле свободного стиха.

Пример приведем стих из творчества Бохтари в классической форме и новой мусаммат:

Эй шахри ман, эй кавкаби рахшандаи умед,
Оташгаҳи Зардушту саропардаи Чамшед.
Ишқи ту дар андешаи ман оташи човид,
Меҳри ту дилафрӯзгар аз партави хуршед,
Чеҳри ту тарабноктар аз Зухраи зебо... (6, 34).

Он хирадманди куханхиркаи дерин Чомосб,
То, ки бар дафтари шайтон ниҳад ангушт кучост (6, 84).
Где сейчас Будда, где Маздак и Зороастр?
Бьющий кулаком по головам дивов Сом, где?
Тот мудрец в старой власянице Джомосб,
В книгу черта тыкающий пальцем, где? (6, 84)

Бохтари можно считать одним из самых известных поэтов, использующих в своих стихах мифы поэтов персидской литературы. Большое количество мифов в его стихах послужили тому, что простой народ не понимал их и отдалился от его произведений, а их язык и стиль стали аллегорично – символическими. Поэт в мифах ищет путь для воплощения неисполненных мечтаний и желаний.

Мифы в стихах Муъмина Каноата также занимают особое место, создавая устойчивую почву для его творчества. Каноат больше обращается к арийской мифологии, именно к таким известным мифам о Рустаме, Сухробе, Исфандияре, Рахше, Зороастре, об Огне Зороастра и Кубке Джамшеда. Одновременно он использует и религиозные и суфийские мифы. Пример:

Фуру бурдам зи чашми хеш пинхон ашки гулгунро,
Кушодам, пош додам, пеши поят ганчи Қорунро,
Пушаймон нестам ҳаргиз!
Кунун дар қасри Доро Қоми Қамшед аст
Дар дастам... (11, 104).

Смахнул со своих глаз, скрытно, кровавые слезы,
Открыл, пододвинул к твоим ногам сокровища Коруна,
Нисколько об этом я не сожалею!
Теперь во дворце Дария Кубок Джамшеда
В моих руках... (11, 104)

Суфийские и религиозные мифы в его стихах встречаются гораздо реже, но они им использовались.

Пример:
Сад дор дарахт аст, агар нест Аналҳақ,
Мансур, сало зан, ки ба ҳар дор бигирям (16, 165)

Вторая глава диссертации «**Структурные и идейные схожести и в стихах Муъмина Каноата и Васифи Бохтари**» состоит из трех разделов.

Первый раздел второй главы «**Структурные и идейные соответствия и несоответствия (схожести и отличия) в стихах Муъмина Каноата и Васифи Бохтари**». Из содержания стихов Муъмина Каноата и Бохтари становится ясным, что они создавали свои произведения, как в классических, так и в новых формах. Их наследие большей частью составляют лирические и эпические стихи. Эти формы имеют

разные структуры, классическая поэзия имеет свою структуру и формы. Ей присущи одинаковость (равные) бейтов, обязательное наличие рифмы и рефрена в конце каждой строки (мисраъ) и т.п. Но структура свободного стиха представляет собой противоположность структуры классического стиха. Исходя из этого, мы исследуем важнейшие структурные схожести и отличия, имеющиеся в произведениях этих двух поэтов.

Муъмин Каноат и Васифи Бохтари в современной персоязычной литературе и в литературных кругах разных стран считаются выдающимися и известными поэтами. Познакомившись со стихами этих поэтов, можно понять их талантливость, силу и правдивость их произведений, также прочность их структуры. В них каждое слово логически, по смыслу, тесно связано с другими словесными единицами. В диссертации нами выявлены структурные схожести и отличия стихов этих поэтов, которые разделены на определенные группы. **Структурные схожести:** ломка традиционной структуры; новшества в структуре и смыслах; прекрасный и понятный язык; использование мифов, преданий в стихе; описательность стиха; философские высказывания в стихах; приверженность к реальности описаний; устойчивость структуры; эпические мотивы; суфийский дух. **Структурные отличия:** искажение правил в литературном тексте; необычность языка и поэтической атмосферы; подытоживание сведений в стихе; запутанность и витиеватость поэтического языка; социальный символизм; предрасположенность к античности.

Эти отличия в произведениях Васифи Бохтари в сравнении с творчеством Муъмин Каноата тщательно изучены и проанализированы в диссертации.

Во втором разделе этой главы «**Роль и место газели в стихах Муъмин Каноата и Васифи Бохтари**» возникает необходимость в исследовании особенностей, роли и места газели в творчестве этих двух поэтов. Муъмин Каноат, по сравнению с формами нового стиха, меньше сочинял газели. Бохтари же, в отличие от Каноата, к газели проявляет особый интерес, он многократно высказывал свою любовь и привязанность к этой форме лирики.

Газель, как мы уже говорили, в творчестве Каноата занимает незначительное место, во всем его литературном наследии не более тринадцати или четырнадцати газелей. При этом его газели очень волнующие, устойчивые и эмоционально – торжественные. В одном из интервью он сказал, что считает газель шаблонной, штампованной формой. Ещё он говорил: «Вообще газель в современной таджикской литературе не была популярной, наши поэты старого поколения слагали газель, мы же, новаторы, проявили мало интереса к этой форме стиха и поэтому я мало написал газелей» (131). В связи с этим, поэт, при смысловой необходимости, ломает формы, укорачивая или

удлиняя их. У поэта есть и другие причины, из-за которых он мало написал стихов в этой форме. По сравнению с Каноатом, Бохтари больше написал стихов в форме газели. В его литературном наследии 47 газелей, хотя большей частью и он писал в форме нового стиха. По словам самого поэта, он до последнего не смог порвать связь с газелью.

У Бохтари, как и у Муъмина Каноата, имеются высказывания об узости пространства газели, но эту форму он полностью не игнорирует. У него имеется такое высказывание: « Я точно понимаю одну проблему, что у газели и касыды пространство узкое. Имеются ещё более ограниченные пространства. Но мы сегодня, как в Афганистане, так и на всем географическом пространстве персидского языка, в руках имеем много образцов новых газелей, заставляющих задуматься. И эти образцы являются показателем того, что, в противовес представлений тех людей, которые выносят категоричный приговор газели, она в данный момент жива и в наше время берет перерыв» (4,322). Бохтари с самого начала своей поэтической деятельности стремится вывести газель из атмосферы классики. Он является пионером введения в литературу Афганистана новой газели. Место газели в произведениях Васифи Бохтари особое, его газели считаются в истории сочинения газелей в Афганистане выдающимися.

Газели Васифи Бохтари подтверждают силу древнего языка, историческое удовольствие, получаемое от газели, мягкие нововведения и изящные сочетания индийского, хорасанского и иракского стилей в плавном, спокойном языке. Пример:

Тамузи мо чи гарибонаву чи сард гузашт
Кабудчома аз ин тангнои дард гузашт (16, 90).

Лето наше в несчастье и холоде прошло,
В синих одеждах, в узком пространстве
боли прошло (16, 90)

Третий раздел второй главы “**Эпика и её структурная эволюция в стихах Муъмина Каноата и Васифи Бохтари**” посвящен исследованию эпики, являющейся одной из важных тем в творчестве исследуемых поэтов. Здесь подчеркивается, что Муъмин Каноат является выдающимся, несравнимым и неповторимым эпическим поэтом в таджикской литературе XX в. Славу и любовь народа принесли поэту его эпические произведения. На эту арену он вступил, шагая твердо и уверенно и следовал вперед, что было присуще его натуре. Свою миссию, наряду с народом и нацией, Муъмин Каноат выполнил, сочинив эпические поэмы. Его поэмы основаны на реальных событиях, и, в противовес многим обычным поэмам, не

являются хвалебными. Если иногда в них и звучит восхваление, то это проявление его человеколюбия, раздумий и эмоций как поэта.

Муъмин Каноат - поэт – реалист. Основа и природа его поэм реалистична и аргументирована. Смешав традиционный и новый стих, он создал новый жанр эпической поэмы. По словам самого поэта: « То, что свежее и новое я ввел в стих, было результатом исканий в целях обновления, и оно основано на европейской поэзии, т.е. я попытался соединить две главные вещи: - древнюю историю народа великого Ирана или, другими словами, нашу прошлую историю взяв в одну руку, в другой руке я крепко держал новую мировую поэзию, и, таким образом, создал новый стих, соединив начало и конец» (150).

Муъмин Каноат со стойкой и твердой волей и своим открытым миру мировоззрением вновь в XX веке возродил в Таджикистане жанр эпической поэмы в новой форме. Каноат сознательно и новаторски внес в процесс создания поэм преобразования и метаморфозы. Его поэмы созданы на основе новых приемов и правил написания поэм.

Особенности внешней формы поэм Каноата состоят в том, что они имеют определенные части, каждая поэма имеет пять, семь и больше частей, каждая из которых включает пролог, повторяющийся во всех частях.

Именно эта форма соединила части произведения и образовала её целостность. Иносказательные, аллегорические слова, вставленные в центр произведения, составляют стиль поэм Каноата.

Структурные преобразования, имеющиеся в поэмах Муъмина Каноата, берут начало с его трех творческих этапов: первый этап – это начало его поэтической деятельности, и он начинается с 1955 года (1333 год хиджры); второй этап датируется с 1964 по 1975 гг.; третий этап творческого пути поэта начинается после 1975 г. (1353 г.х.), т.е. после написания поэмы «Отец» («Падар»), при создании которой, Муъмин Каноат пошел другим творческим путем, охватывающим дух преобразований и изменений, влияющих на его произведения. Начиная с этого времени, поэт больше внимания уделяет национальной тематике.

Муъмин Каноат в создании поэм имеет свой стиль и свою школу. На этом пути он создал новый жанр лиро-эпических поэм. Эти поэмы по своей структуре устойчивы, их части логически связаны. Произведения этого выдающегося поэта, как до изменений, так и после них, считаются лучшими и новейшими образцами современной персидско – таджикской литературы. Поэмы Каноата нельзя назвать по форме традиционными и в стиле Нима. В них наблюдается смешение стиля классической литературы и современной, новой литературы и они являются показателем высокого мастерства и обширных знаний поэта. Таким образом, благодаря природной

одаренности, мастер своего дела создал новый литературный стиль. Поэмы Каноата можно назвать по форме «свободными месневи».

Васифи Бохтари является эрудированным поэтом, проявившим свой талант и ученость во всех литературных жанрах. Хотя Бохтари не поэт – эпик, но в критике эпических произведений и теории имеет свое мнение. Литератор в юности прочитал много эпических поэм: «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси, «Вис и Ромин» Фахриддина Гургани и рассказ «Гулистан» Саъди Ширази, «Калилу и Димну», «Марзбаннаме» и впечатления от них надолго закрепились в его памяти и повлияли на его поэтическое творчество. Можно сказать, что большая часть стихов поэта по стилю является эпическими. Бохтари является одним из талантливейших критиков поэзии, в том числе и эпических произведений. Он подвергает критике поэмы Хусайна Фахри и других литераторов. Также у него имеются статьи и переводы, относящиеся к поэмам и эпическому творчеству. Поэтому нет сомнения в его знании и правильном восприятии произведений этого жанра. Бохтари – поэт – эпик и поэтому в его произведениях можно выявить много особенностей эпических поэм. Он хорошо знает особенности мифов, истории и исторических событий. Эпические свойства своих стихов строит на этом знании и понимании. Бохтари в своих произведениях не берет во внимание промежуток между вчера и сегодня, время поэта смешивается с прошлым и его событиями. Бохтари описывает реальные процессы, происходящие в его жизни, но при этом опирается на историю и исторические события. Бохтари показывает исторические личности и мифы в виде поэтических символов так, будто они повествуют о своем историческом положении и месте, и в таком виде вводит их в современную жизнь, знакомя современного читателя с сегодняшними страданиями, представляя их как историческое наследие.

Проблема сравнения аспектов творчества этих поэтов может быть решена с помощью сравнения эпических поэм. Как мы подчеркивали ранее, Муъмин Каноат является поэтом – эпиком. Бохтари, хотя и имеет эпические и повествовательные стихи, у него лишь одна большая эпическая поэма под названием «Воззвание наследников земли» («Баённомаи ворисони замин»). Это произведение написано свободным стихом.

При сравнении и исследовании особенностей стихов этих поэтов можно прийти к выводу, что Бохтари является поэтом, воспевающим предания и старинные легенды, а также прекрасные стихи в стиле эпических поэм. Муъмин Каноат же настоящий поэт – эпического направления, прославившийся своими высокими эпическими произведениями, как среди персоязычных народов, так и у народов других языковых групп.

Третья глава диссертации « Сравнительный анализ поэтического мастерства Муъмина Каноата и Васифи Бохтари»

раскрывает проблемы языка, стиля, метрики, рифмы, рефрена и художественных особенностей их стихов.

В первом разделе третьей главы «**Язык и способ изложения**» исследованы важнейшие языковые особенности и способ изложения Мумин Каноата и Васифи Бохтари. Васифи Бохтари является поэтом – новатором, писавшим в стиле модерн. Язык и способ изложения в стихах Бохтари понятный, совершенный и стойкий. Бохтари поэт, обладающий сокровищницей знаний и мудрости, большим запасом слов, являющихся продуктом древней литературы на фарси – дари. Это наследие прошлого сделало его язык очень насыщенным и богатым.

Важной и интересной особенностью языка стихов Бохтари является его запутанность и труднопонимаемость. Стихи Бохтари далеки от понимания читателя, представителя простого и неграмотного народа, они для начитанного и образованного человека, умеющего их понять глубиной души и ума. Иногда склонность к использованию стиля древней литературы язык стихов Бохтари является таким основательным, чистым и прозрачным, что каждое слово становится передатчиком смысла стиха, однако, моментами эта склонность к древности перечеркивает эту прозрачность и легкопонимаемость. Использование древней лексики в стихах Бохтари является показателем его интереса, осведомлённости и понимания древних текстов и литературы прошлого. Склонность Бохтари к древностям проявляется в употреблении таких слов, как **тундар** – гром, **тагарг** – град, **сипахбуд** – военачальник и **ситабр** - грубый и использовании таких словосочетаний, как **ровиёни бод** - передатчики ветра, **насици ҳастии хеш** - **ҷазоми ҳандасии хат** - **тундар**, **тагарг**, **сипахбуд** ва **ситабр** ва **дигар овардани таркибҳои ровиёни бод**, **насици ҳастии хеш**, **ҷазоми ҳандасии хат**, **лаҳзаҳои ташнаи субҳ** – моменты наступления утра, все эти элементы, нанизанные на одну веревку, вывели язык из простого состояния и понимания. Используемые в стихах символы, читатель узнает не сразу. Он сначала находит настоящий смысл, затем иносказательное или символическое значение слова, после этого может понять содержание и тему стиха.

В стихах Бохтари очень хорошо проглядывается второй приём течения - социальный символизм и его влияние, потому что склонность к использованию символов является одним из видов стиля в искусстве или литературе. Важным отличием стихов Бохтари от творчества его современников является язык его стихов. Бохтари глубоким взглядом видит внешнюю и внутреннюю суть вещей и явлений.

Каждое явление в его стихах включает в себе символическую ценность, как в положительном, так и в отрицательном смысле. При посредстве этих символов Бохтари доносит до читателя свои чувства, эмоции, душевные переживания и философские раздумья. В стихах

Бохтари, начиная с имен и заголовков, до вещей и всяких элементов, всё имеет символическое значение. Так, седьмая скатерть - **хони ҳафтум, разграничения календаря - барзахи таквим, переход границы города свободы - убур аз барзах шаҳри панзулии озодӣ, пепел - уруҷ ё хокистар, нужно повесить солнце - хуршедро бояд овехт, из тысячи второй ночи - аз ҳазору дувумин шаб**. Все они являются символами, использованными для раскрытия мыслей и интересов Бохтари.

Язык произведений Муъмин Каноата в отличие от языка стихов Бохтари, простой, эмоциональный, утойчивый, окрашенный красивыми и новыми словами персидско-таджикского языка.

Во втором разделе третьей главы «Символ в стихах Муъмин Каноата и Васифи Бохтари» раскрываются достижения Бохтари, его аллегорический стиль и язык его стихов. Во многих своих стихах, особенно написанных в стиле Нима, поэт использует в большом количестве символы и иносказания для отображения политико-социальных и исторических событий, своих чувств и переживаний. В общем, символика и аллегория встречаются часто в стихах, написанных свободным стилем, т.е. нимаистских и белых. Язык этого типа стихов Бохтари запутанный и затруднительный для восприятия. Образцами таких стихов можно считать: «Ало, или шатерный» («Ало, ё хаймагин»), «Седьмая скатерть и т.д.» («Хони ҳафтум в-он гоҳ»), «Пепел шатра» («Хиргоҳи хокистар»), «Итак, переход» («Инак хатти убур»), «Зелеными шагами античности» («Бо гомҳои сабзи асотирӣ»), «Над перевернутым шатром статуи» («Бар чатри вожгунаи тандис») и «Звук, был звуком чего-то разбитого» («Садо, садои шикастан буд»). Другой образец символических стихов Бохтари «Проклятие» («Нафрин»):

Оҳангарони шаҳри шақоват,
Оё даруни кураи рӯи шумо ханӯз,
Ёде зи Кова аст.
Чуз парчами хамидаи таслим,
Боре дигар ба шонаи ин насли ёва аст? (6,275.).

Кузнецы жестокого города,
Внутри шара вашей души ещё
Есть память о Каве.
Кроме поникшего знамени покорности,
Другой груз на плечах этого
потерянного поколения есть? (6,275).

В любом случае, Бохтари – поэт – символист. Поэтому язык его стихов не прост и он не доступен простому читателю. Язык стихов Муъмин Каноата в совершенстве отличается от языка Бохтари. На наш взгляд, прав Сохибназар Ирани, говоря: «Достичь настоящей простоты в стихе – это мечта каждого поэта. Но это не та простота

стихов, напоминающая прозу, которая вытекла из поэтического воображения и по всем параметрам является пустым стихом, даже начинающий, неопытный читатель без раздумий и трудности читает их до конца. Это такая простота, смысл которой может определить только критик, понимающий поэзию. Другими словами, критик хорошо знает, что простое поэтическое описание до этого формируется в памяти поэта и, в действительности, пройдя через его чистое сердце, достигает глагольной чистоты» (110, 125). О языке Каноата Аскар Хаким пишет: «... Поэт простой классический стиль, и чистый язык сегодняшнего стиха очень правильно соединил, и это помогло выразить поэзию, основу которой составляют знания» (146, 117). Таким образом, язык стихов Муьмина Каноата свободен от всякой витиеватости, запутанности, трудностей для понимания и непонятных оборотов речи. Язык произведений Бохтари смешан с трудно понимаемыми словами, включает много чуждой для сегодняшнего читателя арабской, старо - персидско – дари лексики, т.е. язык его поэзии сложный.

Подытоживая исследование, мы пришли к выводу, что символы и аллегория в стихах Бохтари и Каноата использованы поэтами в двух формах:

1. В форме слов, т.е. иногда только слова использованы в стихе в иноказательном значении, не в своем основном смысле, как солнце – хуршед, луна – мох, свет – нур и т.п. 2. Во всей структуре стиха, т.е. весь стих, написан как символ, аллегория или иноказание.

В третьем разделе третьей главы «Художественные особенности стихов Муьмин Каноата и Васифи Бохтари» подвергнуты исследованию художественные аспекты или особенности мастерства – это то, что превращает простой текст в литературный. Когда речь становится художественной и фантазийной, язык меняет свой основной, простой смысл и стремится к литературе и многосмыслию. Выявление и определение места использования тех или иных средств художественного украшения речи не значит, что художественные особенности стихов определяются только перечислением количества этих средств. Исследование художественности произведения любого литератора должно проводиться в тесной связи с определением соответствия разума и чувств, искусства и путей его создания, приемов отображения и творчества, при том неотрывно от литературных элементов, как образ и его создание, отношения формы и содержания, методов изложения и тому подобных.

В стихах Васифи Бохтари художественные средства украшения речи, т.е. тропы и фигуры, как метафора, аллюзия и другие использованы весьма обширно. Так, сравнение в стихах Бохтари большей частью являются чувственными и чувственные, которые

использованы вместе с воображаемыми или воображаемые вместе с чувственными. Более того, в стихах этого поэта выразительны, действенны сравнения (ташбеҳи балиғ), т.е., в которых нет частицы сравнения. Пример:

Ва дастҳо ҳама чун дашнаҳои зангогин,
Ва чашмҳо ҳама чун шишаҳои рангогин (6, 141).

И руки все, как разноцветные кинжалы,
И глаза все, как разноцветные стекла. (6, 141).

В работе широко исследованы и приведены примеры на такие тропы и фигуры, как аллюзия, иносказание, метафора, олицетворение, соответствие, повтор и др., использованные Васифи Бохтари в своих стихах.

Муъмин Каноат в использовании средств украшения речи имеет свой приём. Он также для украшения речи использует такие тропы и фигуры, как аллегория, сравнение, метафора, миф, аллюзия, иносказание, соответствие, рифмованная проза, описание, повтор и т.д. Например, в стихе “Старый продавец цветов” («Пири гулфурӯшон»), который состоит всего из шести строк, поэт показал, каким должен быть красивый стих:

Кӯҳи Варзобро чи даврон аст,
Гӯйи он пири гулфӯрушон аст.
Чомаи бекасаб ба бар дорад,
Локии шохӣ дар камар дорад.
Саллаи суф гирди сар дорад,
Сабади гул ба пеши бар дорад (7, 66).

У Варзобской горы, какой сезон,
Будто она старый продавец цветов.
Халат из бекасаба на её теле,
Шелковый пояс на поясице,
Ситцевая чалма вокруг головы,
Корзина цветов у груди. (7, 66).

Эти два единопозычных поэта большое внимание уделяют смыслу, а не форме стиха. Они с изяществом и новаторством делают свою речь приятной и запоминающейся, с созидательным мастерством и природным даром каждый из них становится обладателем своего, индивидуального стиля. Средства украшения речи в стихах этих поэтов, наряду с функцией украшения речи, несут и смысловую груз.

В четвертом разделе третьей главы «Метрика, рифма и рефрен в стихах обоих поэтов» рассматривается интерес к проблеме метрики стихов, имеющей длительную историю. Персоязычные литераторы и знатоки поэзии с древности признавали важность этой проблемы.

Бохтари можно считать одним из лучших знатоков аруза (система стихосложения, основанная на долготе и краткости слогов, используется в арабской, персидско-таджикской поэзии – Ф.Б.) в пределах Афганистана. Он написал монографию «Песня и речь на весах» («Суруд ва сухан дар тарозу»), посвященную метрике персидско-дари и арабской поэзии. Бохтари использует в своем творчестве, в основном, большие известные размеры. Его газели содержат от 11 до 16 слогов. Все его газели четырехстопные (мусамман). Самый короткий размер применен в газели, отрывок из которой приводим:

Хуршед гирифт дашту дараро,
Андӯх на сазост чуз шабпараро (6, 20).

Солнце забрало степь и ущелья,

Грусть не достойна, кроме летучей мыши (6, 20).

и самый длинный размер применен в газели, отрывок из которой приводим:

Эй кош, эй ишк, моро зи мо мерахондӣ,

В-аз хоки мо з-оташу хун фаввора мечахондӣ (6, 100)

О, если бы, о, любовь, ты нас от нас отдаляла,

И из нашего праха, из огня и крови

фонтан пускала (6, 100).

В газелях Бохтари самым часто употребляемым и признанным размером является четырехстопный муджтас (его разновидности – махбун махзуф, махбун аслам). 26 газелей написано этим размером и 18 стихов в стиле Нима также этим размером, всего 44 стиха созданы этим размером.

После размера муджтас идут размеры рамаль и хазадж. Размеры мурозеъ, мутакариб и раджа, по сравнению с тремя этими размерами, использованы намного меньше.

Выбор соответствующего размера для творческой школы Муъмина Каноата является очень ответственным и важным моментом. Он выбирает размер, соответствующий теме и содержанию стиха, своего душевного состояния и содержанию произведения. Наиболее используемые им в стихах размеры – мутакариб, хазадж, раджаз и рамаль. Метром мутакариб написаны им стихи во всех периодах его творчества.

Бохтари к выбору **рифмы и рефрена** относится также серьезно, потому как, к их эстетической функции прибавляет смысловую нагрузку. Рифма в стихах Бохтари, в какой-то степени, является для него открытием в том смысле, что он рифмует слова в их естественном, настоящем значении, исключая искусственность. Бохтари поэт, имеющий собственный, индивидуальный стиль и потому меньше подчиняется правилам рифмовки стиха. Пример:

Эй кош, эй ишк, эй ишк моро зи мо мерахондӣ,

В-аз хоки мо з-оташу хун фаввора мечахондӣ.
Ҳангоми ҳангомаҳомон, гум шуд насабномаҳомон.
Худ ки сазовор будем, моро бар ин хон ту хондӣ,
Мо хуфтагони фусунем, зиндониёни курунем,
Эй, кош, оташ фишонӣ бар хоки мо мефишондӣ (6, 100).

О, если, о, любовь, ты нас от нас отдаляла,
И из нашего праха, из огня и крови
фонтан пускала.

Во время наших бесед, потерялись
наши родословия.

Мы сами были достойны, но нас к
этому столу ты пригласила,
Мы уснувшие от колдовства,
заклученные веками,

О, если, огонь рассыпаешь, на
наш прах рассыпала бы. (6, 100).

В этом стихе, как в конце строк, так и внутри строк включены рифмы.

Все стихи Муъмин Каноата, даже написанные новым стилем, имеют рифму. Муъмин Каноат, как и Бохтари, имеет свой индивидуальный стиль. Для него на первом месте в стихе стоит смысл, форму он считает не очень важной. Изменения, внесенные им в стих, являются смешением нового стиха с классикой. Он знает все тонкости, положительные и отрицательные стороны мирового нового стиха. Особенностью поэзии Муъмина Каноата является то, что он не привязан к традиционным формам стиха, если смысл требует того, то он мог удлинить или укоротить строку, в то же время он не безразличен к рифме в конце строки. Приводим образец его стиха:

Ватан бо гираву ханда,
Аз ин лабҳои пайваста.
Аз ин армони нашкаста,
Сухан мегуфт... (12,23).

Родина с плачем и смехом,
Из этих сомкнутых губ.
О неисполненных желаниях
Произносила речь... (12, 23)

Рефрен также является одним из важных элементов стиха, он дополняет и усиливает эмоциональное воздействие смысла. У Муъмина Каноата и Васифи Бохтари красивые, дополняющие смысл стиха, рефрены. В приведенном ниже бейте рефрен приведен, как в конце строки, так и в середине:

Дуои нек рӯхатро

Давоми нек рохатро! (16, 39).

Добрая молитва твоей душе

Доброе продолжение твоей дороге! (6, 39).

Муъмин Каноат и Васифи Бохтари, хотя и являются поэтами – новаторами и приверженцами новых течений и тенденций в современной поэзии, рифма и рефрен считаются одними из важных элементов их стихов. Можно сказать, что Муъмин Каноат и Васифи Бохтари, опираясь на значение рифмы и рефрена, использовали их в смысловой стороне, и лирической.

В Заключение диссертации подводятся итоги и результаты сравнительного исследования произведений Муъмина Каноат и Васифи Бохтари:

1. Исследование и анализ стихов этих двух поэтов, тематикой произведений которых являются любовь, патриотизм, любовь к народу, родному языку, интерес к истории и древней литературе, тема войны и многое другое показали, что проявление историчности в стихах обоих поэтов, позволяет отметить точки соприкосновения в их творчестве.

2. Особенности и выдающиеся достижения этих поэтов прославили их среди товарищей по перу и современниками, основой такого отношения послужили отображения в своем творчестве: любовь к Родине, социальные потрясения, патриотизм, жажда свободы, грусть по блестящему прошлому, стремление к прогрессу и др. Исходя из этого, идеи и основные цели произведений этих поэтов составляют темы о национальном самосознании, благосостоянии народа.

3. Сравнение, использованных поэтами поэтических форм, привело нас к выводу, что в творчестве Васифи Бохтари газель занимает основное место и до конца он не теряет свою привязанность к этому лирическому жанру персидско – дари литературы. Другая особенность творчества Бохтари заключается в том, что он всецело принимает новый стиль, выработанный иранским поэтом Нима Юшичем. Он серьезно поработал с этой формой стиха и потому большую часть его поэтического наследия составляют стихи в стиле Нима и белый стих. В противовес ему Муъмин Каноат считает газель классической формой литературы прошлого и не подходящей для современной литературы, и потому он слишком мало пишет газели. В его поэтическом наследии не более тринадцати или четырнадцати газелей. Первые его стихи были написаны в форме мустазода. К стилю Нима Каноат также не был привязан. Он находился под влиянием русской и европейской поэзии. Он сам создал новое течение в современной таджикской поэзии. Его стиль состоит из элементов классической персидско-таджикской поэзии и нового стиха.

Прежде всего, Муъмин Каноат мастер эпической поэзии и лучшие его произведения написаны в форме свободного месневи.

В общем, Бохтари, как и Каноат, считает пространство газели узким и большей частью создает стихи в свободной форме. Но всё же от газели совсем не отказывается. В его творческом наследии можно насчитать более сорока газелей. Будучи талантливым и высокообразованным поэтом, Бохтари пишет стихи классического стиля в современных и свободных формах. Бохтари считается открывателем новой газели в афганской литературе.

4. Отличием в творчестве этих двух поэтов является то, что Муъмин Каноат поэт - эпик, ему под силу большие эпические произведения, Бохтари же поэт малых поэтических жанров. У этого афганского поэта одна большая поэма «Воззвание наследников земли» («Баённомаи ворисони замин»), написанная стилем свободного стиха.

Муъмин Каноат в форме создания эпических произведений имеет свой индивидуальный стиль и школу. На этом пути он создал новый жанр «лиро – эпических» поэм. В его поэмах, как показало исследование, смешаны формы классической и новой современной литературы. Эта сторона его творчества является показателем его мастерства, широкой эрудированности, высокого поэтического вкуса и талантливости.

5. Серьезное отличие при сравнении стихов этих поэтов выявлено в языке их произведений. Язык стихов Васифи Бохтари, с одной стороны, великолепный литературный язык, а с другой, язык, полный символов, иносказаний, аллегорий, приведший к запутанности, витиеватости и труднопонимаемости его стихов.

Язык стихов Муъмина Каноата красив и устойчив, близок к языку хорасанского стиля, он прост, красив и силен. Так как современная таджикская поэзия развивалась под влиянием русской поэзии, то поэты следовали также её канонам. Итак, можно констатировать, что язык стихов Каноата прост, легко понимаем, красив, в языке произведений Бохтари преобладают символы, он трудно понимаем и сложен.

6. Художественные достоинства стихов Муъмина Каноата, как и Бохтари, весьма впечатлительны. Они изящно и тонко ввели в свои стихи много новшеств, чем и украсили свою речь. Каждый из них своим природным талантом и созидательным мастерством создал свой индивидуальный стиль. В их стихах встречаются почти все художественные средства украшения речи, которые в их произведениях, кроме функции украшения, выполняют и смысловую нагрузку. Этими поэтами такие тропы и фигуры, как олицетворение (ташхис), разновидности сравнений (ташбехот), каламбур, омонимия (чинос), рифмованная проза (сачъ) и повтор (такрор) использованы почти в одинаковом количестве. Другие средства украшения речи, естественно, ими также использованы в своих произведениях.

7. Использование метрики в стихах этих поэтов – одна из исследуемых проблем. Васифи Бохтари использовал метры, присущие языкам дари и арабскому. В его творчестве мы насчитали более 50 разновидностей персидско – арабской просодии. Но Муъмин Каноат в своих стихах не вышел за рамки метров персидского стихосложения.

8. Эти два известных поэта слагали свои стихи как правильными, здоровыми размерами метров, так и сломанными размерами. Исследование показало, что эти поэты для своих стихов искали и использовали такие размеры и метры, которые полностью отвечали теме и содержанию произведения, чтобы слово было воздействующим, а стих лирическим.

**Основные положения диссертации нашли отражение
в следующих публикациях автора:**

а) статьи, опубликованные в рецензируемых журналах

[1-А] Фаттона Бадахш. Размышления о жизни и произведениях Васифи Бохтари // Вестник педагогического университета. Изд – во ТГПУ. Научный журнал (серия обществоведение, гуманитарные и филологические науки). – Душанбе, 2017, №4 – С.136 (на тадж. яз)

[2-А] Фаттона Бадахш. Исследование исторических аспектов в стихах Муъмина Каноат и Васифи Бохтари // Вестник педагогического университета. Изд – во ТГПУ. Научный журнал (серия общественных, гуманитарных и филологических наук). – Душанбе, 2018, №3 – С.202 (на тадж. яз.)

[3-А] Фаттона Бадахш. Символизм в стихах Васифи Бохтари и Муъмина Каноат // Вестник педагогического университета. Изд – во ТГПУ. Научный журнал(серия общественных, гуманитарных и филологических наук). – Душанбе, 2019, №3 (80). – С. 140 – 149. (на тадж. яз.)

б) статьи в других научных изданиях

[4-А] Фаттона Бадахш. Место поэтов Афганистана в “Образцах таджикской литературы” С. Айни. // Сб.материалов международной конференции, посвященной 140-летию С. Айни. – Душанбе, 2018. –С. 124-128. (на тадж. яз.)

ХУЛОСАИ МУХТАСАРИ

кори диссертациони Фаттона Бадахш дар мавзӯи «Чанбаҳои таърихӣ – иҷтимоӣ дар осори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ», кибарои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01.- Адабиёти тоҷик пешниҳод гардидааст.

Диссертатсияи Фаттона Бадахш Саидолим «Чанбаҳои таърихӣ – иҷтимоӣ дар осори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ» унвон дошта, ба таҳқиқи яке аз масоили мубрами илми адабиётшиносӣ, баррасии эҷодиёти ду шоири таҳаввулгарои Тоҷикистону Афғонистон – Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ бахшида шудааст.

Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ шоирони таҳаввулгаро ва пешгом дар адабиёти форсӣ- дарию тоҷикӣ буда, ҳамасри ҳамдигаранд ва дар муҳитҳои мухталиф ҳаёт ба сар бурдаанд. Таҳаввулотҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ дар кишварҳои ҳамҷавор боис шуд осоре офаранд, ки аз нигоҳи хусусиятҳои худ ба ҳамдигар шабоҳатҳо дошта бошанд. Дар диссертатсия саъй шудааст, ки чанбаҳои таърихӣ- иҷтимоии ашъори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ, ҳамчунин мушобихатҳо ва тафовутҳои мавҷуд дар ашъори онҳо нақду таҳлил ва ба сурати муқоиса мавриди баррасӣ қарор гирад. Пажӯҳишҳои анҷомёфта чанбаҳои мухталифи осори онҳо аз қабилӣ маъногарой, таваҷҷӯҳ ба таърихи миллӣ ва арзишҳои миллӣ, классикӣ будани забон, воқеагарой, устурагарой, лаҳни ҳаммосӣ, қорбурди вазнҳои мушобех, салобат дар забон ва баён, навоҳарӣ дар сохту маъно ва амсоли инро дарбар гирифтааст. Тафовутҳо, ки дар осори Восифи Бохтарӣ ва Муъмин Қаноат дида мешавад, монанди симбулизми иҷтимоӣ, печидагӣ ва душворӣ дар забону баён, лаҳни тунду инқилобӣ ва манфигарой дида мешаванд, дар муқоиса таҳилу баррасӣ ёфтаанд.

Диссертатсияи мазкур яке аз пажӯҳишҳои қомилан нав ва тоза дар адабиётшиносии татбиқии Тоҷикистону Афғонистон махсуб ёфта, бори нахуст чанбаҳои таърихӣ-иҷтимоии осори Муъмин Қаноат ва Восифи Бохтарӣ, ки ҳар қадом дар кишвари худ мақому мартабаи шоистаи адабӣ дошта, дар анвои шеърӣ амсоли мақом ва ҷойгоҳи ғазал, дoston ва таҳаввули сохтори он, забон ва тарзи баён, вазн, қофия, радиф, хусусиятҳои бадеӣ, умумият ва тафовут дар мавзӯ ва мундариҷаи ашъори онҳо мавриди баррасии қисӣ қарор гирифтааст .

АННОТАЦИЯ

диссертационного исследования соискателя Фаттона Бадахш на тему «Исторические и социальные аспекты в произведениях Муъмина Каноата и Васифи Бохтари» (типологическое исследование), представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – Таджикская литература

Диссертация Фаттона Бадахш Саидолим на тему «Исторические и социальные аспекты в произведениях Муъмин Каноата и Васифи Бохтари» посвящена исследованию творчества двух поэтов – новаторов Таджикистана и Афганистана Муъмин Каноата и Васифи Бохтари, являющейся актуальной и важной проблемой литературоведения.

Муъмин Каноат и Васифи Бохтари современники, являются в персидской, дари и таджикской литературах поэтами – пионерами и новаторами, они творили в разных литературных кругах. Политические и социальные конфликты и преобразования в близких по языку и культуре странах привели этих выдающихся поэтов к созданию произведений, имеющих много схожести, но и отличия. В диссертации автор стремился на примерах из их творчества аргументировано и в сравнении исследовать исторические и социальные аспекты стихов Муъмин Каноата и Васифи Бохтари, выявляя их схожести и отличия. В завершённых и опубликованных исследованиях многих ученых – литературоведов проанализированы и исследованы такие аспекты творчества этих поэтов, как идеи, смысловые ценности, отражение богатой и древней национальной истории, национальных ценностей, критика и принятие языка и форм классической персидской литературы, интерес к мифологии, стремление отразить современную им реальность, использование схожих метров и размеров персидско – арабского стихосложения (аруза), новаторские нововведения в форму и содержание и т.п. Отличия, встречающиеся в произведениях Муъмина Каноата и Васифи Бохтари, относятся к использованию социального символизма, трудностей, витиеватости и запутанности в языке у одного и простоты и плавности языка другого поэта, также отличия в индивидуальных стилях исследуемых поэтов.

Данная диссертация по теме и использованной методике является совершенно новым, первым исследованием как в таджикском, так и в афганском литературоведении. Впервые всесторонне исследованию подвергнуты исторические и социальные стороны стихов поэтов Муъмин Каноата и Васифи Бохтари, каждый из которых в своей стране заслуженно пользуется большим авторитетом и уважением и занимает в литературной жизни страны достойное место. Исходя из этого, исследованы также степень использования этими поэтами старых классических форм, как газель, эпическая поэма и эволюция их структуры и содержания, переход к новым формам стихов, особенно, к стихам в стиле Нима и свободного стиха, также дана оценка языку, метрике, рифме, рефрену, художественным особенностям поэзии названных поэтов с указанием их общности и отличий.

SUMMARY

of the thesis of Fattona Badakhsh on the topic of: “Historical and social aspects in the works of Mu’min Qanoat and Vasifi Bokhtari” presented on the scientific degree of candidate of philological sciences in the speciality 10.01.01 –Tajik literature

Fattona Badakhsh Saidolim’s dissertation on “Historical and social aspects in the works of Mu’min Qanoat and Vasifi Bokhtari” is devoted to the research of works of two poets and innovators of Tajikistan and Afghanistan, Mu'min Qanoat and Vasifi Bokhtari, which is considered as a topical and important problem of literary studies.

Mu’min Qanoat and Vasifi Bokhtari are contemporaries. They are poets - pioneers and innovators in Persian, Dari and Tajik literatures and they worked and created in various literary circles. Political and social conflicts and transformations in countries possessing the same language and culture led these outstanding poets to create works having not only a lot of similarities, but also differences. In the dissertation, the author made effort reasonably and comparatively to research historical and social aspects of Mu’min Qanoat and Vasifi Bokhtari’s poems by means of the examples from their work through revealing their similarities and differences. There are analyzed and researched the aspects of the work of these poets such as ideas, semantic values, reflection of a rich and ancient national history, national values, criticism and adoption of the language and forms of classical Persian literature and interest in mythology, effort to reflect contemporary reality, use of similar meters and sizes of Persian - Arabic versification (Aruz), pioneer innovations in form and content and so on in published research works of many scholars. There are differences between the works of Mu’min Qanoat and Vasifi Bokhtari, which are related to using social symbolism, difficulties, floridity and complexity of the language of one of the poets and simplicity and fluidity of the language of the other poet, as well as, differences in individual styles of poets under the study.

The present dissertation is considered completely new according to its topic and used methodologies, which is the first investigation both in Tajik and Afghan literature studies. For the first time, historical and social aspects of the poems of poets, Mu'min Qanoat and Vasifi Bokhtari, both of them in their own country are deserved great prestige and respect, and occupy a worthy place in the literary life of the country. In addition, there are comprehensively investigated the degree of using old classical forms by these poets such as gazelle, epic poem and evolution of their structure and content, the transition to new forms of poems, especially to verses in Nima style and free verse, as well as, the language, metric, rhyme, refrain, artistic features of poetry of the mentioned poets are also evaluated with an indication of their commonality and differences.